

Pedagogia de la mort a Educació Infantil:

La importància d'una conscienciació dels professionals de l'educació per avançar en la concepció del dol.

Mariona Figueras Culebras

Àmbit: Educació emocional

Tutora: Imma Balart Colom

Universitat Oberta de Catalunya

RESUM

En la literatura trobem diverses autories que defensen la importància de la pedagogia de la mort impulsada des de les institucions educatives pel correcte desenvolupament integral de l'infant. Tot i això, socialment, és considerada un tema tabú que s'evita parlar-ne per la por i desconeixença que genera, però també arriba a les escoles, fent que el professorat hagi d'estar preparat per poder gestionar-ho pedagògic i emocionalment.

Amb aquest estudi es pretén avaluar el grau de preparació dels docents de cicle infantil així com el coneixement dels infants pel que fa a la pedagogia de la mort, mitjançant 3 qüestionaris de resposta tipus Likert d'única opció de resposta i preguntes obertes. Les dades obtingudes indiquen que el professorat no està preparat ni capacitat per dur a terme una pedagogia de la mort a les aules, sentint-se condicionats per la visió que tenen les famílies al voltant del concepte de la mort.

Paraules clau: educació emocional, pedagogia de la mort, competència docent, influència famílies, necessitat pedagogia de la mort.

ABSTRACT

In the literature we find several authors who defend the importance of the pedagogy of death promoted by educational institutions for the correct integral development of the child. Even so, socially, it is considered a taboo subject that avoids talking about it because of the fear and ignorance it generates, but it also reaches schools, meaning that teachers must be prepared to be able to manage it pedagogically and emotionally.

This study aims to evaluate the degree of preparation of teachers of the childhood education as well as the children's knowledge regarding the pedagogy of death, by means of 3 Likert-type response questionnaires, with a single response option and open questions. The data obtained indicate that the teachers are not prepared or capable to carry out a pedagogy of death in the classrooms, feeling conditioned by the vision that families have around the concept of death.

Key words: emotional education, pedagogy of death, teaching competence, influence famílies, need pedagogy of death.

Índex de contingut

1. Introducció	5
2. Justificació	7
3. Marc normatiu.....	9
4. Marc teòric.....	11
4.1. Educació emocional	12
4.1.1. Concepte i importància	12
4.1.2. L'educació emocional a cicle infantil	12
4.2. Pedagogia de la mort	14
4.2.1. Concepte de la mort i la visió social	14
4.2.2. Definició i característiques pedagogia de la mort	14
4.2.3. El dol en l'etapa d'educació infantil	15
4.2.4. Com treballar-ho i la rellevància.....	16
4.3. El paper de les institucions educatives	16
4.3.1. Tema tabú en la societat i l'afectació a les institucions educatives.....	16
4.3.2. Importància de la formació del professorat.....	16
4.3.3. Col·laboració amb les famílies	17
4.4. Aportació a la societat i ètica professional	17
5. Plantejament del problema	19
5.1. Contextualització del problema.....	19
5.2. Objectius del treball.....	20
6. Marc metodològic	21
6.1. Enfocament metodològic	21
6.2. Planificació de la investigació	21
6.2.1. Context	21
6.2.2. Població i mostra	22
6.2.3. Instruments de recollida de dades	23
6.2.4. Estratègia de recollida de dades	25
6.3. Cronograma	25
7. Anàlisi dels resultats	27
7.1. Estratègia d'anàlisi de dades.....	27
7.2. Resultats	28
8. Discussió i conclusions	35
8.1. Discussió de la investigació.....	35
8.1.1. En relació a les preguntes d'investigació	35
8.1.2. En relació als objectius	36
8.1.3. En relació al marc teòric.....	38

8.2. Conclusions.....	39
8.2.1. En relació a les preguntes d'investigació	39
8.2.2. En relació als objectius	39
8.2.3. En relació al marc teòric.....	40
8.3. Limitacions, suggeriments i propostes de millora.....	41
8.4. Perspectives de futur o prospectiva de la investigació.....	42
9. Referències bibliogràfiques.....	43
10. Annexos	47
Annex 1. Qüestionari docents	47
Annex 2. Qüestionari a infants	54
Annex 3. Qüestionari a famílies	59
Annex 4. Taula relació objectius i ítems qüestionaris	62
Annex 5. Dades calculades qüestionari infants.....	63
Annex 6. Dades calculades ítem 5 qüestionari famílies	64

Índex de taules

Taula 1. <i>Dades calculades de la mostra docents.....</i>	22
Taula 2. <i>Curs de cicle infantil de la mostra infants i famílies.....</i>	23
Taula 4. <i>Dades calculades formació i recursos sobre pedagogia de la mort... 29</i>	29
Taula 5. <i>Dades calculades recursos i tractament de la mort des dels centres educatius.....</i>	29
Taula 6. <i>Dades calculades importància pedagogia de la mort a les aules.....</i>	30
Taula 7. <i>Dades calculades necessitat formacions docents QD</i>	31
Taula 8. <i>Dades calculades necessitat formacions docents QF.....</i>	31
Taula 9. <i>Dades calculades importància visió famílies del concepte mort QD ..</i>	32
Taula 10. <i>Dades calculades visió famílies d'una pedagogia de la mort a les aules infantils QF.....</i>	32
Taula 11. <i>Pensaments de la mort dels fills i filles de la mostra QF.....</i>	34
Taula 12. <i>La mort com a concepte tabú dins l'espai familiar (QF)</i>	35

Índex de figures

Figura 1. Continguts i objectius de l'educació emocional a cicle infantil.....	13
Figura 2. Coneixement i contacte amb la mort QI	33

1. Introducció

No es pot evitar el dolor d'un infant davant la mort d'un ésser estimat, però podem ajudar-lo a viure el dol d'una manera més sana (Guillén et al., 2013).

Tal com exposa Vilaltella (1982) l'angoixa per la mort comença per una mala pedagogia de la mort. La mort és considerada un tema tabú en la societat sobretot en els infants a qui se'ls hi intenta amagar la seva existència, però ells, encara que d'una manera poc realista pel moment evolutiu, són conscients del que passa, ja que està present al llarg del seu dia mitjançant pel·lícules, contes, notícies, etc. S'ha d'ensenyar que la mort és una fase natural de la vida, sent completament honestos amb l'infant i no apartar-lo de la realitat que s'està vivint per tal d'estalviar-li patiment (Bowly, 1993) perquè a la llarga pot produir un dolor irreparable. Com apunta Vilanova (2005), si sabem que la mort és inevitable ens hauríem d'atrevir a tenir-la en compte, ja que ens ajudaria a gaudir de la vida i la podríem afrontar, rebre i ajudar a rebre d'una manera menys traumàtica.

Al tractar-se socialment d'un tema tabú i evitar parlar-ne en la vida quotidiana, repercuteix de ple als centres educatius, ja que quan la mort hi arriba de manera directa o indirecta el professorat no sap com actuar i improvisa (Ramos, 2018). L'escola, com a entitat educadora i socialitzadora, ha de promoure una educació emocional encarada a la pedagogia de la mort que promogui accions preventives i pal·liatives en referència a aquesta fase de la vida.

Per tant, el present estudi té l'objectiu d'avaluar el grau de preparació que té el professorat de cicle infantil d'una escola respecte a la pedagogia en el dol en termes d'educació emocional, així com esbrinar si creuen necessari que s'impulsi des de les escoles per tal que esdevingui un coneixement transversal. Alhora es pretén comprovar si la visió que tenen les famílies sobre la mort incideix directament en la promoció d'aquesta pedagogia per part del professorat. També es vol identificar si el professorat considera necessari i d'interès que es promoguin formacions específiques per poder dotar a l'alumnat d'eines i recursos pedagògics i psicològics per a la gestió emocional. Així mateix, es proposa avaluar el grau de coneixement que té l'alumnat tot indagant en els sentiments i pensaments que tenen al respecte, de la mateixa manera que el nivell d'influència que exerceix la família en les seves creences.

Per recollir les dades d'interès es formulen tres qüestionaris diferenciats; un adreçat al professorat de cicle infantil, l'altre a l'alumnat i famílies de cicle infantil del Baix Llobregat, Barcelonès, Vallès Occidental i Oriental.

2. Justificació

La mort forma part de la vida com la finitud de l'ésser humà i igual que aprenem a viure, també s'ha d'aprendre a morir, a estar preparat per un viatge que s'inicia al naixement i, que amb un fi inevitable, permeti a les persones orientar positivament les seves vides (Colomo i Cívico, 2018).

Des de sempre ha estat present a les notícies, als dibuixos animats, les cançons, als videojocs, a les pel·lícules i sèries de televisió, etc. formant part del nostre dia a dia, però, en canvi, quan es tracta de parlar-ne, ens tanquem hermèticament amb cert neguit. Ens han ensenyat que la mort no és un tema del qual s'hagi de fer partícips als infants, si no se'ls intenta protegir evitant parlar dels sentiments que genera perquè no sabem com parlar de temes que afecten les seves pròpies emocions (Vilaltella, 1982). Però tal com exposen Pedrero i Leiva (2011), una pedagogia de la mort ha de començar des de la infància com quelcom natural, fent-los partícips de tot el que implica (enterrament, tristesa compartida, etc.) perquè puguin tenir un dol ben resolt, doncs pel contrari podria generar a l'infant malalties psicològiques molt arrelades al segle que vivim.

La percepció que un infant es creï respecte a la mort vindrà influïda per les creences dels seus referents familiars, les figures més importants de la seva vida, ja que constitueixen el nexa entre l'individu i la societat (Rodríguez, 2007). Estudis realitzats per Poch (2006) indiquen que els infants d'Educació infantil a la pregunta "on es va quan es mor?" responen de diferents maneres donant a veure com hi ha famílies que ho gestionen amb sinceritat (al cementiri) i d'altres que emmascaren la realitat amb faules relacionades amb creences religioses (com anar al cel).

L'escola també juga un paper fonamental com a agent socialitzador primari, però el tema de la mort ha estat (i continua sent) obviada dins l'àmbit pedagògic, pel que fa que els professionals de l'educació tinguin escassa o nul·la formació sobre com tractar la mort i els processos de dol pedagògicament (Colomo, 2016). Per tant, és necessari que s'avanci cap a una formació permanent dels professionals que els doti d'eines i coneixements perquè puguin dur a terme una pedagogia de la mort adequada que permeti als infants enfrontar-se a la realitat desconcertant

que és la mort, tot eliminant els tabús que impedeixen que formi part de l'educació des d'edats primerenques per un desenvolupament psicològic positiu.

L'interès d'aquest tema neix per raons tant personals com professionals de l'autora.

La part personal arriba quan l'autora del present estudi va viure la primera situació de mort dins l'àmbit familiar sense ser conscient del llarg procés de malaltia que existia. Amb poca educació emocional per la mort rebuda, tant des del context familiar com educatiu, es va veure superada pels fets sense disposar de recursos o estratègies que permetessin mitigar el dolor. D'ençà d'aquest moment i altres experiències promptes i prematures amb la mort, va anar coent dins seu l'interès de la importància d'aquesta pedagogia en l'educació en general des d'edats primerenques i duradora durant tot el procés de vida.

Pel que fa a la part professional, a les acaballes del grau de Pedagogia i amb experiències a l'esquena, l'autora va voler ajudar en la promoció de la importància d'aquesta pedagogia realitzant el seu Treball Final de Grau sobre l'educació en la finitud a cicle infantil mitjançant la literatura amb la creació d'un recurs. Malauradament i per raons desconegudes, no es va acceptar aquesta temàtica fet que va generar en l'autora més interès en l'àmbit d'estudi.

Per tot el que ha estat exposat, és de summa importància que es consideri l'educació que inclogui la mort (Herrán, 2020) de manera transversal que englobi no solament accions pedagògiques preventives, sinó també pal·liatives (Cortina et al. 2015).

3. Marc normatiu

No es pot concebre una educació de qualitat sense que es tingui en consideració la part emocional i social de l'infant, sobretot durant l'etapa d'educació infantil on aquest va construint la seva pròpia personalitat. Feta una recerca de les lleis i decrets vigents en l'àmbit estatal i autonòmic, es pot afirmar com existeix un buit curricular d'aquesta temàtica a escala legislativa.

Analitzant les diferents lleis i decrets educatius vigents a Catalunya pel que fa al segon cicle d'educació infantil, es pot afirmar que no existeix un espai de reflexió envers la pedagogia de la mort dins el currículum educatiu.

La Llei Orgànica 3/2020, de 29 de desembre¹ a l'article 14 "*Ordenación y principios pedagógicos*" al punt 3 s'estableix que al llarg de tota l'etapa infantil s'haurà d'atendre al desenvolupament afectiu i a la gestió emocional dels infants, així com el descobriment de l'entorn, dels éssers vius que hi conviuen i les característiques físiques i socials del medi on viuen. En aquest punt podem extreure entre línies que al ser coneixedors dels individus que habiten l'entorn proper i de les característiques socials del mateix medi, de manera intrínseca està l'educació emocional de la mort per tal d'apropar la realitat de la naturalesa de la vida als infants.

A la Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'Educació (LEC)² fa referència que el currículum a segon cicle d'educació infantil (3 a 6 anys) ha d'ajudar als infants a *desenvolupar les capacitats que els permetin identificar-se com a persones amb seguretat i benestar emocional (...) i desenvolupar habilitats de comunicació i expressió*. Per tant, el segon cicle d'educació infantil es contempla com una etapa d'aprenentatge on fomentar l'interès en els infants d'expressar-se lliurement.

¹ Llei Orgànica 3/2020, de 29 de desembre, per la qual es modifica la Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, de Educació (LOMLOE).

² Capítol II, article 56 punt 6.

Al DECRET 181/2008, de 9 de setembre³, trobem a l'article 2 "*Finalitat de l'educació infantil*" que exposa que la finalitat d'aquesta etapa és contribuir al desenvolupament emocional i afectiu tot permeten un desenvolupament afectiu i un creixement personal dels infants. També fa referència a l'expressió i comunicació dels infants envers al grup d'iguals i amb persones adultes tot establint vincles i pautes de relació.

Es creu interessant mencionar un estudi d'Herrán et al. (2019) que van realitzar per tal de determinar la presència de la consciència de la mort en la normativa educativa i curricular espanyola de les diferents etapes educatives en l'àmbit estatal. Conclouen que la mort és un tema secundari que s'inclou tangencialment en altres àmbits prioritaris i és necessària una modificació del currículum on s'inclogui la mort com un referent didàctic per aconseguir una vertadera educació de l'ésser humà.

Tot i que no existeixi una plena dedicació legal pel que fa a l'educació emocional i, més concretament, a la pedagogia de la mort, des del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya⁴ proporcionen un recurs web adreçat a famílies que brinda recursos i informació general per educar en el dol. No obstant això, es conclou afirmant que manca espai per a l'educació emocional a les diferents lleis vigents, ja que aquest àmbit no forma part directa de cap competència curricular.

³ DECRET 181/2008, de 9 de setembre, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments del segon cicle de l'educació infantil. (Correcció d'errada en el DOGC núm. 5317, pàg. 11008, de 12.2.2009).

⁴ <https://educacio.gencat.cat/ca/arees-actuacio/families/ajudem-fills/dol/>

4. Marc teòric

Una societat marcada per canvis socials constants necessita que tots els individus que hi formen part estiguin preparats emocionalment per poder adaptar-se. La importància de l'educació emocional recau en saber identificar i expressar les emocions per tenir unes relacions sanes i una salut sana. Adquirir aquest pas, dur a terme una pedagogia de la mort resultarà molt més fàcil i entenedor, per poder posar emocions al que sentim, encara que es tracti d'emocions negatives.

S'ha treballat en un marc teòric per aprofundir els aspectes més rellevants relacionats amb les preguntes i els objectius de l'estudi. Per dur-ho a terme, s'ha realitzat una recerca d'estudis, articles, llibres, treballs finals de màster i tesis doctorals, consultant diversos dipòsits en línia (Google acadèmic, biblioteca de la UOC, Redined, Dialnet i Biblioteques de la UAB). Les paraules clau que s'han introduït per poder accedir a la documentació han estat: *pedagogia de la mort*, *pedagogia de la finitud*, *educació emocional* i *família-escola*. Aquest procés ha permès construir un marc teòric d'investigacions com a màxim de deu anys rebutjant les més antigues a l'any 2000. Pel que fa a teoria sobre educació emocional o pedagogia de la mort s'ha dut a terme una cerca més extensa sense límit.

A continuació es fa un aprofundiment sobre aquests coneixements organitzats en tres grans blocs: *Educació emocional* (concepte, importància i com enfocar-ho a cicle infantil), *Pedagogia de la mort* (concepte de la mort i visió social, definició pedagogia de la mort i característiques, el dol a educació infantil i com treballar-ho) i el *Paper de les institucions educatives* (com repercuteix ser un tema tabú, importància de la formació del professorat i col·laboració amb les famílies).

4.1. Educació emocional

4.1.1. Concepte i importància

Les emocions estan presents a la nostra vida des que naixem i ens acompanyen al llarg d'aquesta jugant un paper fonamental en la construcció de la nostra personalitat i la manera d'establir relacions amb els altres (Romero, 2021). L'educació emocional se centra a conèixer i identificar aquestes emocions i sentiments que experimentem com també la de l'altre per poder expressar-les de manera assertiva. Bisquerra (2005) ho defineix com *“un procés educatiu, continu i permanent, que pretén potenciar el desenvolupament de les competències emocionals com element essencial del desenvolupament integral de la persona, amb l'objectiu de capacitar-lo per la vida. Tot això té com a finalitat el benestar personal i social”*.

Vivim en un món canviant que ens exigeix una adaptació per actualitzar-nos de tots els canvis que es produeixen en la societat. Segons Bisquerra (2015) les emocions juguen un paper fonamental en l'adaptació a aquests canvis, ja que són l'origen i el motor de l'adaptació social i cultural, i un funcionament inadequat pot derivar problemes que impedeixin unes relacions interpersonals sanes. Si ja era necessària, ara més que mai s'ha de fomentar una educació emocional a les aules per pal·liar les conseqüències derivades de l'esclat de la pandèmia provocada per la COVID-19, que ha fet trontollar els fonaments de la societat comportant canvis profunds que hem de fer front (Tobaruela, 2020).

4.1.2. L'educació emocional a cicle infantil

L'educació emocional, tot i que cada vegada existeix més consciència sobre la seva importància, no s'ha acabat d'introduir al currículum educatiu amb la força que es mereix. El que sí és profitós és que s'atorga un alt grau d'autonomia curricular i organitzativa als centres educatius deixant a les seves mans poder dissenyar la programació de l'aula, en aquest cas, de competències emocionals.

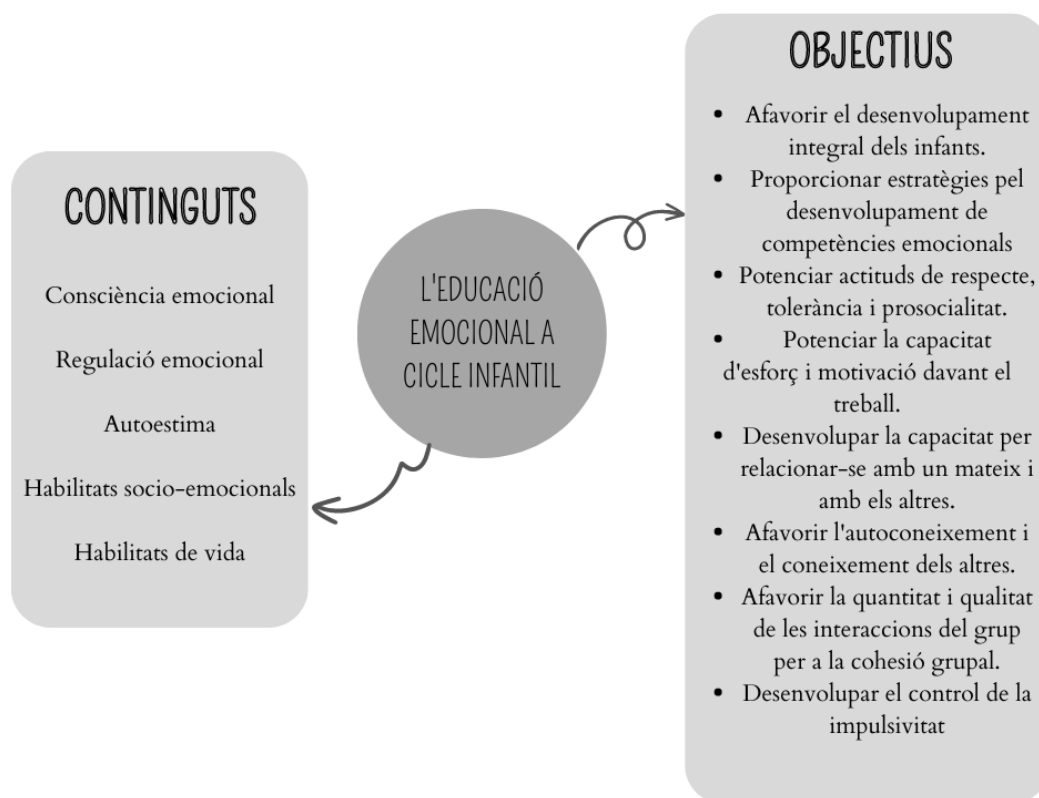
Per poder ensenyar o mostrar algun nou coneixement a l'alumnat, el professorat ha de ser coneixedor d'aquest coneixement amb una preparació prèvia. D'aquesta manera, és important que els primers destinataris de l'educació emocional siguin professorat i famílies, ja que quan s'hagin adquirit les

competències emocionals estaran en millors condicions per poder relacionar-se amb l'alumnat i progenitors (Bisquerra, 2011).

Amb els infants de cycle infantil, per poder dur a terme un treball emocional, primer s'ha de saber que són les emocions i com afecten el nostre comportament i a la nostra salut i, per aconseguir-ho, primerament s'ha de fer un treball per conèixer les característiques de les principals emocions: por, ira, ansietat, tristesa, vergonya, aversió, alegria, amor, felicitat, etc. (Bisquerra, 2011).

A continuació es deixa un esquema que recull els objectius (Bisquerra, 2000) i continguts (Bisquerra, 2005) que s'haurien de treballar al cycle d'educació infantil.

Figura 1. *Continguts i objectius de l'educació emocional a cycle infantil.*

Elaboració pròpia a partir de Bisquerra (2000, 2005).

És molt important que es produeixi una unió de vincles entre l'educació emocional i la pedagogia de la mort, ja que mitjançant un programa d'educació emocional es poden treballar emocions que desenvolupen la mort de forma prèvia al tràgic esdeveniment (Ramos, 2021).

4.2. Pedagogia de la mort

4.2.1. Concepte de la mort i la visió social

La mort forma part de la vida i de la mateixa manera que donem significat a la vida, també hauríem de donar-li a la mort. Tothom coneix que, més aviat o més tard, la finitud ens arribarà com a procés natural de la vida, com a final del trajecte de vida. Però tot sent coneixedors del nostre final, ni se'n parla ni s'educa per viure una vida plena sense por ni recança.

La mort està molt present en el dia a dia de la nostra societat i l'hem normalitzat amb successos com guerres i pandèmies, introduint-se com a tema de conversa preferent de moltes persones. Ara bé, quan es tracta de parlar i reflexionar obertament sobre la mort no ho fem per la por que ens genera aquesta darrera fase de la vida. Per molt present que estigui la mort gràcies als mitjans de comunicació, aquesta no s'aborda rere tanta mort perquè es perpetua en falsament (Herrán, 2020), es prioritza abordar-la des d'aspectes tangibles (estadístiques de defuncions) a reflexionar sobre el seu component intangible (sentit de l'existència o el dolor de la pèrdua) (Colomo et al., 2021). D'aquesta manera, es produeixen mals aprenentatges i desorientació pel que fa a la mort i l'existència de la vida, fet que vol remeiar la pedagogia de la mort.

4.2.2. Definició i característiques pedagogia de la mort

La Real Academia Española (2021) defineix la pedagogia com: "*Ciencia que se ocupa de la educación y la enseñanza*", "*Práctica educativa o de enseñanza en un determinado aspecto o área*" i "*Capacidad para enseñar o educar*". La pedagogia s'ubica en l'espai-temps de la societat, en els seus valors i principis (Liscano, 2007), per aquesta raó és important que s'estigui en reflexió constant sobre el què i com ensenyar a mesura que avança la societat. Dins la pedagogia hi trobem un enfocament emergent de l'educació contemporània com és la *pedagogia de la mort*, una pedagogia aplicada a l'estudi de la inclusió de la mort dins l'ensenyament (Herrán i Rodríguez, 2020).

Rodríguez et al. (2020) argumenten que la pedagogia de la mort és una proposta innovadora i conceptualitza tòpics abans vetats per l'educació i la formació que busca normalitzar la pèrdua per ajudar a transformar la consciència personal,

col·lectiva i social. Colomo et al. (2019) i Ramos i Camats (2018), estableixen que la pedagogia de la mort pot fer-se des d'una visió preventiva que consisteix a normalitzar la mort, trencar amb el tabú i una visió pal·liativa que promou la superació positiva de les situacions de dol que s'hagin pogut patir.

Tal com asseguren Colomo et al. (2019), l'últim fi de la pedagogia de la mort és que les persones es centrin a viure una existència plena en tots els aspectes i sentits, sent conscients que la seva finitud és un fet inevitable.

4.2.3. El dol en l'etapa d'educació infantil

Els infants d'entre 2 i 5 anys interpreten el món d'una manera molt literal pel que poden veure la mort com una cosa temporal i no permanent, però una comprensió limitada no elimina la percepció d'aquest (Gorosabel i León, 2016) pel que és necessari fer-los participants del dol. Tal com continuen afirmant les autores, tot i la poca comprensió, els infants perceben els sentiments i emocions de les persones que estan al seu costat notant la seva preocupació i ansietat. És importat que se'ls ajudi a desenvolupar les competències emocionals orientades a entendre la situació i el patiment que senten i noten. Díaz (2004) argumenta que la idea de la mort del nen és molt diferent de la de la persona adulta provocant curiositat en comptes de penombra, i el que li produeix mal a ell és la separació de la persona estimada i el dolor de la família.

S'ha de procurar als infants una motivació per poder extreure i manifestar la ràbia, la tristesa, incertesa, pors, etc. que experimenten davant la mort d'un ésser estimat o, simplement, enfront del pensament de la finitud. Han de poder transmetre a l'adult tot el que senten obertament sense por a represàlies o a ser jutjats per externalitzar les seves emocions i sentiments envers la mort.

Els professionals de l'educació han de trencar la dicotomia que separa a l'infant de la mort, perquè aquests també viuen el procés de dol (Ramos i Camats, 2019) encara que d'una manera diferent de la que ho fem les persones adultes.

4.2.4. Com treballar-ho i la rellevància

Si als infants no se'ls hi explica el que poden sentir ni se'ls hi dóna permís per fer-ho, si no se'ls acompanya en el dol, la mort pot resultar un fet perjudicial per ells, amb pors o fòbies (Ramos, 2022). El fet de no saber i desconèixer genera ansietat, inseguretat i indefensió (Poch, 2009), per això és important que els infants puguin exterioritzar les seves emocions en vers la mort (Herrán et al., 2019).

4.3. El paper de les institucions educatives

4.3.1. Tema tabú en la societat i l'afectació a les institucions educatives

Com s'ha anat veient, existeix un desconeixement real pel que fa a la mort perquè ens produeix dolor, por i ansietat el pensar en aquest últim episodi de la nostra vida. Aquest rebuig de la mort en el context social ha fet que aquesta s'ometi deliberadament en el terreny educatiu (Gaona, 2015). Per la seva negativitat s'aparta de l'educació perquè no es concep que es vulgui explicar la mort a classe, ja que segons Gorer (1965) existeix un paral·lelisme entre "sexe" i "mort".

Els tabús "mort" i sexe" s'assemblen en allò dolent que es pugui interpretar la seva educació: pensar que "educar tenint en compte la mort equival a explicar la mort als infants és tan fosc com entendre que "l'educació sexual" és explicar la genialitat (Herrán, 2020).

L'escola ha d'oferir eines i recursos adequats perquè els més petits puguin enfrontar-se a la realitat desconcertant i aclaparadora que és la mort, així com el suport necessari quan una situació de dol aparegui al centre (Gorosabel i León, 2016).

4.3.2. Importància de la formació del professorat

Diversos estudis analitzen les competències que tenen els professionals de l'educació per dur a terme una pedagogia de la mort a les respectives aules. Engarhos et al. (2013) afirmen que existeix una falta de confiança professional i un dèficit a escala formativa per abordar el tema de la mort a l'aula, i Ramos et al. (2020) conclouen que hi ha una carència formativa respecte a la mort dins

l'àmbit educatiu i un baix coneixement sobre estratègies per afrontar-la dins l'aula. Un darrer estudi realitzat per Pedrero-García (2019) que no avaluava el nivell de formació i competències del professorat, apuntava que la integració d'aquests coneixements a l'aula estava estretament lligat a les experiències i concepcions del docent.

Veient la importància d'una pedagogia de la mort a cicle infantil, el primer pas per aconseguir-ho és que el cos docent tingui una formació inicial sobre educació emocional per tenir un bagatge sòlid en matèria d'emocions i, sobretot, en competències emocionals com a aspecte essencial del mateix desenvolupament professional i per fomentar el de l'alumnat (Bisquerra, 2005).

4.3.3. Col·laboració amb les famílies

Si l'educació emocional no s'integra en l'educació i no hi ha cap mena de vincle afectiu entre l'educador i l'alumnat, no es realitzarà una educació integral (Torrallba, 2008). Perquè es produeixi aquest vincle és molt important el paper que adopta la família de cada infant, ja que la col·laboració escola-família és una resposta necessària (Garcia-Bacete, 2013) en l'educació.

El professorat pot veure's limitat pel que fa a l'educació de la pedagogia de la mort per les creences que tenen la família, ja que hi entra en joc aspectes com la religió o la manera d'entendre aquest procés.

Com ja s'ha vist, educar en les emocions és un aspecte clau per formar individus preparats per assolir les adversitats que presenta la vida i, més concretament, per veure i encarar el dol des d'una altra perspectiva. Aquesta educació no es pot fer només des d'un espai, ha d'existir una triangulació entre els 3 agents (infant-família i escola) per poder trencar amb el tabú que avui dia suposa la mort i replantejar la manera de veure-ho.

4.4. Aportació a la societat i ètica professional

Feta una anàlisi de diferents aportacions d'autories en l'avantguarda de la problemàtica a estudi, es comprova que hi ha pocs o inexistent investigacions que se centrin en les percepcions que tenen els docents envers aquesta pedagogia. Per aquest motiu, el present estudi pretén conèixer les creences i

opinions que té el cos docent envers la justificada necessitat d'introduir una pedagogia de la mort que estigui estretament vinculada a l'educació emocional.

Es reitera la importància de fer lloc dins les institucions educatives i, més concretament, del currículum, la pedagogia de la mort per educar persones preparades per entendre la vida amb una altra perspectiva. Amb una pedagogia de la mort des d'edats primerenques, no només canviarem la mirada social envers la mort, sinó que ajudarem que els infants aprenguin a valorar la vida d'una manera plena sense o, si més no, menys preocupacions. La pèrdua d'un ésser estimat inevitablement ens farà estar tristos i passar per un procés dolorós de dol, però si des de petits rebem una educació real sobre l'última fase de la vida, potser podrem transformar el dolor i la incertesa que ens acompanya tota la vida.

Per dur a terme la recollida de dades, es proposen tres qüestionaris de Google Forms a docents, infants i famílies de cicle infantil. A la part introductòria dels qüestionaris es crea un primer apartat on s'explicita els objectius de l'estudi així com l'acompliment de la llei de protecció de dades personals⁵. S'informa als participants que són voluntaris a formar part de la investigació amb l'opció a abandonar el procés quan així ho considerin. Al final del consentiment informat, les persones participants autoritzen a l'autora de l'estudi el tractament de dades recollit per a la realització de llur investigació.

Pel que fa a la mostra dels infants i del tractament de dades i autorització a l'autora, es demana que sigui una persona adulta que actuï com a responsable que l'autoritzi. L'infant ha hagut d'estar informat degudament de la part principal de consentiment informat i pretensió de l'estudi per part de la persona adulta, el mateix que s'ocuparà de passar-li el qüestionari i ajudar-lo quan així ho necessiti. Per minimitzar el risc en els infants i la distància telemàtica, s'ha procurat dissenyar un qüestionari més proper, subjectiu i suau que abordi la problemàtica d'estudi.

⁵ Llei Orgànica 3/2018, de 5 de desembre, de protecció de dades personals i garantia dels drets digitals.

5. Plantejament del problema

5.1. Contextualització del problema

Com s'ha anat veient, la mort sempre ha estat present als mitjans de comunicació, però últimament ha estat més present pels recents fets pandèmics i polítics. A causa de l'emergència sanitària provocada per la COVID-19, l'any 2020 es van disparar el nombre de defuncions a tot el món registrant uns números molt elevats, fet que va repercutir directament en els centres educatius, ja que difícilment hi havia una escola sense un alumne en procés de dol (Ramos, 2020). Es creu important comentar que, amb una escassa presència d'educació emocional al currículum educatiu, en aquells moments on les escoles van haver de tancar portes i els infants es van haver de quedar a casa escoltant com cada dia moria més gent, devia estar marcat per un procés de molta confusió i por.

Després del punt àlgid d'aquesta pandèmia, els centres educatius ara tenen una missió encara més important sobre l'aplicació d'una pedagogia de la mort dins les aules. Dit això, s'han elaborat unes preguntes d'investigació que guien aquesta investigació per tal de conèixer que pensen professorat, alumnat i famílies respecte a la pedagogia de la mort i si els professionals de l'educació estan prou preparats per poder desenvolupar-la amb èxit.

- Existeix una mancança a les aules infantils pel que fa a la gestió de la pedagogia de la mort per part de tot el col·lectiu educatiu?
- Quins pensaments tenen els infants sobre la mort? Quins sentiments els hi produeix?
- El professorat està preparat per dur a terme una gestió emocional a l'alumnat que ha patit o està travessant una pèrdua propera? Coneixen o disposen d'eines i recursos pedagògics per treballar a l'aula?
- El professorat creu que és necessària aquesta educació impulsada des de les institucions educatives?
- El professorat pot arribar a veure's limitat per la possible reacció de les famílies enfront aquesta?
- Quines percepcions tenen les famílies envers el concepte de la mort i la seva pedagogia des de les aules?

5.2. Objectius del treball

Agafant com a referència les preguntes d'investigació anteriorment exposades, es presenten dos objectius generals que es desglossen amb específics que els concreten.

OG 1. Avaluar el grau de preparació que té el professorat respecte a la pedagogia de la mort pel que fa a la correcta gestió emocional de l'alumnat de cicle infantil.

OE 1.1. Determinar l'aptitud dels professionals per dur a terme una pedagogia de la mort a les aules que sigui totalment transversal.

OE 1.2. Esbrinar si el professorat veu essencial promoure la pedagogia de la mort des de les institucions educatives des d'edats primerenques.

OE 1.3. Identificar la necessitat i interès de promoure formacions docents específiques que permetin dotar d'eines i recursos pedagògics i psicològics a l'alumnat per a la gestió emocional del dol.

OE 1.4. Comprovar si la visió de les famílies respecte al concepte de la mort s'interposa en la promoció d'aquesta pedagogia a les aules per part del professorat.

OG 2. Avaluar el grau de coneixement que té l'alumnat respecte al concepte de la mort.

OE 2.1. Indagar quins pensaments i sentiments tenen els infants envers la mort.

OE 2.2. Identificar quina influència exerceix la família en la conformació de les creences pel que fa a la mort.

6. Marc metodològic

A continuació es presenta les accions que s'han portat a terme i les fases que confeccionen la present investigació, així com s'exposen els mètodes utilitzats, el context, la població i mostra i les estratègies de recollida i anàlisi de dades.

6.1. Enfocament metodològic

Segons Rodriguez (2018) els mètodes s'han de definir tenint en compte els objectius que guien la investigació, per tant, la importància recau en la coherència entre els objectius de l'estudi i el mètode d'investigació. Partint d'aquesta premissa i amb l'advertència de Gadamer (2001), el present estudi té com a propòsit explicar (propi d'investigacions quantitatives) i comprendre (propi d'investigacions qualitatives), pel que s'ha dissenyat una metodologia mixta ex-post-facto transversal.

La metodologia quantitativa ex-post-facto ajuda a descriure la realitat i a analitzar relacions (Mateo, 2000), per tant, parlem d'un estudi descriptiu que mesura i recull informació sobre aspectes, dimensions o components del problema a investigar (Hernández. 2018). Per conèixer i comprendre les creences i percepcions de l'alumnat de cicle infantil, també s'utilitza el mètode d'investigació qualitativa des d'una vessant fenomenològica amb l'objectiu de descriure les percepcions dels participants.

Per dur a terme la investigació s'ha utilitzat tres qüestionaris per recopilar informació sobre que senten i fan les persones objecte d'estudi (Ruiz-Bueno, 2009).

6.2. Planificació de la investigació

6.2.1. Context

Els participants de l'estudi són mestres, famílies i alumnat actual de cicle infantil tant de centres públics com privats i concertats. L'eina del Google Forms permet arribar a més persones per la facilitat telemàtica que proporciona, amb un resultat final d'11 poblacions diferents.

A continuació s'exposen les comarques catalanes que representen l'estudi amb les diverses poblacions, així com la titularitat dels centres educatius on la mostra treballa, estudia o té els fills.

Les comarques que representen el context són el Baix Llobregat, Barcelona, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental. Més concretament, les poblacions són *Barcelona, Castelldefels, Cornellà de Llobregat, Esplugues de Llobregat, Hospitalet de Llobregat, Montmeló, Rubí, Sant Andreu de la Barca, Sant Just Desvern, Terrassa i Vallirana.*

Pel que fa a la titularitat dels centres educatius, el 62.5% representa les escoles públiques, un 28,1% concertades i un 9,4% privades.

6.2.2. Població i mostra

La mostra de participants es va configurar a través de l'ús de mostreig no probabilístic, ja que l'elecció no es va fer partint de l'equiprobabilitat, sinó que es van seleccionar els individus d'acord amb els objectius de l'estudi i la facilitat d'accés de l'autora (Rodríguez, 2018). La mostra de l'estudi queda limitada a la participació de docents en actiu, a alumnat i famílies d'alumnat de cicle infantil, per garantir diversitat d'opinions i visions pel que fa a l'objecte d'estudi.

La població d'estudi total va ser de 68 subjectes distingits entre docents (32), famílies (25) i infants (11). Per aprofundir i conèixer la mostra de docents, es pot observar la següent taula on es detallen les variables representatives d'aquesta.

Taula 1. Dades calculades de la mostra docents

Variable	Número participants	Percentatge participants
Edat		
25	2	6.3%
26	2	6.3%
27	3	9.4%
28	4	12.5%
29	5	15.6%
30	5	15.6%
32	4	12.5%
36	2	6.3%
37	1	3.1%
38	2	6.3%
40	4	12.5%
42	1	3.1%
Curs docència		
P3	6	18.8%
P4	8	25%

P5	7	21.9%
1r	5	15.6%
2n	6	18.8%
Experiència en la docència		
Menys de 5 anys	14	43.8%
Entre 5 i 9 anys	11	34.4%
Entre 10 i 19 anys	7	21.9%
Entre 20 i 29 anys	0	0.0%
Més de 30 anys	0	0.0%
Municipi d'exercici		
Barcelona	8	25%
Castelldefels	4	12.5%
Cornellà de Llobregat	6	18.8%
Esplugues de Llobregat	4	12.5%
Hospitalet de Llobregat	2	6.3%
Montmeló	1	3.1%
Rubí	1	3.1%
Sant Andreu de la Barca	1	3.1%
Sant Just Desvern	3	9.4%
Terrassa	1	3.1%
Vallirana	1	3.1%
Titularitat del centre educatiu		
Públic	20	62.5%
Privat	3	9.4%
Concertat	9	28.1%
Número total participants	32	100%

Nota: elaboració pròpia

Pel que fa a la mostra d'infants i famílies, es mostra una taula que engloba l'única variable d'interès per ambdues parts de la mostra; el curs que cursen els infants i el curs que cursen els fills i filles de la mostra família.

Taula 2. *Curs de cycle infantil de la mostra infants i famílies.*

Variable	Número infants	Percentatge infants	Número famílies	Percentatge famílies
Curs de cycle infantil				
P3	2	18.2%	8	32%
P4	1	9.1%	7	28%
P5	3	27.3%	0	0.0%
1r	3	27.3%	6	24%
2n	2	18.2%	6	24%
Número total participants	11	100%	25	100%

Nota: elaboració pròpia

6.2.3. Instruments de recollida de dades

Per fer la recollida de dades s'ha fet ús del qüestionari, per accessibilitat i perquè permet recollir informació estructurada d'una mostra a través del tractament quantitatiu. S'han dut a terme 3 qüestionaris diferents: un adreçat als docents,

un a l'alumnat i l'altre a les famílies de cycle infantil per donar resposta als objectius de l'estudi. Els tres qüestionaris porten al capdavant una breu explicació dels objectius generals de l'estudi i la confirmació del consentiment informat de protecció de dades.

Qüestionari a docents (QD) ([annex 1](#))

El qüestionari dirigit als docents consta d'un total de 27 preguntes tancades, tret de la 2 i la 4 que són de resposta oberta, repartides en 5 grans blocs: *Informació personal* configurada per un total de 5 preguntes, *Formació i recursos pedagògics sobre la mort*, amb un total d'11 preguntes, *Rellevància de la pedagogia de la mort* amb 5 preguntes i *Influència de les creences de la família* amb 6 preguntes. Totes les preguntes del bloc 2, 3 i 4 són de tipus *Likert* de 5 punts: *Totalment en desacord* (1), *en desacord* (2), *ni d'acord ni en desacord* (3), *d'acord* (4) i *totalment d'acord* (5).

Qüestionari a infants (QI) ([annex 2](#))

El qüestionari enfocat a infants està compost per un total de 14 preguntes, de les quals 6 són obertes i 8 tancades: les preguntes tancades són d'única opció de resposta (si/no). Tenint en compte les edats que s'adreça part de la investigació i, en concret, aquest qüestionari, s'ha minimitzat la brusquedat de la temàtica a ulls d'infant. Aquest, s'ha dividit en 3 blocs diferenciats: *informació personal*, *aproximació al concepte de viu i mort i lectura Bona nit, avi* (Bausà i Peris, 2012).

El primer bloc consta de dues preguntes de caràcter personal una tancada per conèixer, sobretot, quin curs està cursant l'infant i una d'oberta amb el seu nom, per intentar crear un vincle telemàtic individualitzat amb l'infant que participa de l'estudi. El segon bloc és on està el pes del qüestionari configurant un total de 10 preguntes diferenciant entre obertes i tancades. En aquest bloc, se li mostra a l'infant una imatge d'un lleó que està corrents amb la següent pregunta oberta reflexiva "*perquè està viu?*", ja que posteriorment se li presenta en contraposició la imatge d'un ocell mort on també ha de respondre 3 preguntes. L'últim bloc ofereix un fragment d'un conte sobre una nena a qui se li ha mort l'avi, i que han de llegir detingudament per respondre dues preguntes (una oberta i l'última tancada).

Qüestionari a famílies (QF) ([annex 3](#))

L'instrument adreçat a les famílies es tracta d'un qüestionari curt amb un total de 10 preguntes tancades de tipus *Likert*, llevat de la 5 que és de resposta oberta. Amb aquest instrument s'ha tingut la pretensió de conèixer la visió i les creences que tenen les famílies envers la mort i la seva pedagogia a les aules, així com conèixer les experiències dels seus fills en el dol.

Per aquesta raó s'ha estructurat el qüestionari en 3 blocs diferenciats: *dades personals* (1 pregunta i per conèixer el curs del seu fill/a), *experiències en el dol* (5 preguntes) i *Pedagogia de la mort a les aules* (4 preguntes).

Totes les preguntes que s'han elaborat pels diferents qüestionaris estan estretament vinculades amb els objectius de l'estudi, tal com es mostra a la taula amb la correlació de cada pregunta amb l'objectiu al que dona resposta ([annex 4](#)).

6.2.4. Estratègia de recollida de dades

Els diferents qüestionaris s'han elaborat mitjançant l'aplicatiu Google Forms, per la seva flexibilitat i rapidesa en l'obtenció de la informació. Tant el qüestionari als docents com a les famílies se'ls ha enviat directament mitjançant correu electrònic establint un període màxim per la participació. Pel que fa a la mostra dels infants, el qüestionari ha estat enviat directament a les famílies qui han estat les encarregades d'administrar l'instrument a l'infant sota la seva supervisió.

6.3. Cronograma

A continuació ([taula 3](#)) es presenta el cronograma de temporització que concreta el procés d'investigació des de l'establiment dels objectius d'estudi fins a la presentació final del treball.

	Octubre 20 al 26	Novembre 18 al 27 27		Desembre 1 al 13 14 al 18 19 al 22		
Concreció dels objectius						
Disseny instruments de recollida d'informació						
Validació instruments						
Enviament dels instruments a la població						
Selecció mostra						
Recollida de dades docents, infants i família						
Elaboració matriu a full Excel						
Anàlisi estadístic de dades						
Redacció dels resultats obtinguts						
Discussió i conclusions						

Font: elaboració pròpia

7. Anàlisi dels resultats

A continuació s'exposa com s'ha dut a terme la recollida de dades, com s'ha tractat i analitzat la informació obtinguda. Es mostren els resultats aconseguits de manera objectiva centrant l'atenció en els objectius d'estudi.

7.1. Estratègia d'anàlisi de dades

Les dades s'han obtingut mitjançant 3 qüestionaris elaborats amb el Google Forms, cada un adreçat a una mostra determinada: infants, famílies i docents de cicle infantil.

Els qüestionaris van ser enviats en un mateix moment el **dijous 1 de desembre de 2022** diferenciats en dues categories, infants i famílies i, per altra banda, als docents de cicle infantil. Al contingut del missatge es demanava respondre el qüestionari en un període màxim de gairebé dues setmanes, establint com a límit el **dimarts 13 de desembre de 2022**. Donada la baixa participació es van acceptar les últimes respostes emeses al final del dimecres 14 de desembre de 2022.

Un cop recollides les dades dels diferents qüestionaris, es va fer l'anàlisi de dades a través del mètode d'estadística descriptiva per les preguntes tancades referents a la metodologia quantitativa. Per dur a terme aquesta tipologia d'anàlisi s'ha fet un primer buidatge de les dades agrupant aquelles pertanyents a la metodologia qualitativa. Per cada ítem quantitatiu s'ha calculat la seva puntuació total, el percentatge total de resposta, la mitjana, la desviació típica i la moda. Per a cada objectiu de l'estudi s'han dissenyat taules on s'han agrupat els diferents ítems per poder comparar els resultats obtinguts.

L'aplicatiu amb el qual s'ha elaborat l'anàlisi de dades ha estat amb l'Excel i mitjançant l'aplicació de diverses fórmules que ha permès crear suports visuals com gràfiques o taules.

Pel que fa a les preguntes obertes pròpies de la metodologia qualitativa, s'han agrupat les respostes de caràcter obert en diferents categories temàtiques i en funció de la freqüència de resposta tot calculant el percentatge obtingut per resposta. Aquestes dades qualitatives han ajudat a descriure les creences dels

participants, en aquest cas els infants, tot aprofundint en el context que envolta les dades globals (Hernández et al, 2014).

7.2. Resultats

Si bé l'estudi parteix de dos objectius generals, es van plantejar una sèrie d'objectius específics que es dona resposta a continuació amb els resultats obtinguts per cada ítem ([annex 4](#)).

O.G 1: Avaluar el grau de preparació que té el professorat respecte a la pedagogia de la mort pel que fa a la correcta gestió emocional de l'alumnat de cycle infantil.

1) Anàlisi objectiu específic 1

El primer objectiu específic era determinar l'aptitud dels professionals per dur a terme una pedagogia de la mort a les aules i es relacionava de manera directa amb el bloc 2 ítems 6 al 14 del qüestionari D dirigit a docents.

Pel que fa al coneixement de la mostra respecte a la pedagogia de la mort, s'ha observat la predominança d'una baixa coneixença amb un 47.3% de la mostra (N=14) que assegurava tenir entre gens i poca, enfront d'un 31.2% que si tenia coneixements (N=10). El 25% restant (N=8) es mantenia al mig sense considerar-se ni amb molt ni amb poc coneixement.

Respecte a la formació dels participants sobre pedagogia de la mort ([taula 4](#)), s'ha pogut comprovar com en general hi ha percentatges molt baixos, establint la moda de resposta al valor més baix (1 totalment en desacord). Es troba un percentatge més elevat pel que fa a saber a on dirigir-se per buscar recursos i estratègies per tractar la mort i el dol. Per altra banda, hi ha hagut uniformitat en la resposta de l'ítem 8, respecte a la realització de cursos de formació sobre la pedagogia de la mort, on s'ha pogut comprovar que el 100% de la mostra assegurava no haver-ne fet.

Taula 4. Dades calculades formació i recursos sobre pedagogia de la mort

	Puntuació total (sobre 160)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 7	41	25.62%	1.29	0.58	1
Ítem 9	48	30%	1.50	0.95	1
Ítem 10	87	53.38%	2.71	0.99	3

Font: elaboració pròpia

Ítem 7. Durant la meva formació em van ensenyar com promoure una pedagogia de la mort a educació infantil.

Ítem 9. Considero que he rebut cursos i formació necessària per tractar la mort i el dol a l'aula.

Ítem 10. Sé on trobar recursos i estratègies que m'ajudin a saber com tractar la mort i el dol a cicle infantil.

Respecte als recursos i tractament de la mort i el dol al centre educatiu on exerceix la mostra ([taula 5](#)), s'ha observat que els centres educatius no disposen de recursos ni de protocols d'actuació davant un cas de defunció propera a l'alumnat.

Taula 5. Dades calculades recursos i tractament de la mort des dels centres educatius

	Puntuació total (sobre 160)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 11	65	40.62%	2.03	1.06	1
Ítem 12	62	38.75%	1.94	0.95	1
Ítem 13	78	48.75%	2.44	0.95	3

Font: elaboració pròpia

Ítem 11. A l'escola on treballa, dispo de recursos didàctics per ensenyar la mort des d'una vessant pedagògica.

Ítem 12. Al centre existeix un protocol per saber com actuar davant un cas de defunció propera a l'alumnat.

Ítem 13. Quan a l'escola es dona un cas de defunció propera a l'alumnat, es treballa obertament a l'aula i l'escola en general.

Per últim, l'ítem 14 sobre les habilitats socials i professionals dels docents per dur a terme una pedagogia de la mort a l'aula, s'ha trobat que un 71.9% assegurava tenir entre gens i poques aptituds, enfront d'un 9.4% de bastants i moltes.

2) Anàlisi objectiu específic 2

Amb aquest objectiu es pretenia esbrinar si el professorat creia essencial promoure la pedagogia de la mort des de les institucions educatives, relacionat directament amb els ítems 16 (bloc 2) al 20 (bloc 3). Es comprova una puntuació de resposta molt elevada en cada un dels ítems amb una moda de 5, establint el valor més baix l'1 (totalment en desacord). Tots els ítems tenen un percentatge superior a 90% comprovant la necessitat de dur a terme un programa pedagògic per tractar la mort, per poder acompanyar l'alumnat en cas de pèrdua i fer una tasca preventiva al concepte des d'edats primerenques. L'ítem 18 és l'únic que presentava un percentatge inferior de 85% i la desviació típica més elevada, ja que existeix un rang de valors més ampli de respostes.

Taula 6. Dades calculades importància pedagogia de la mort a les aules

	Puntuació total (sobre 160)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 16	155	96.87%	4.84	0.37	5
Ítem 17	151	94.37%	4.72	0.68	5
Ítem 18	136	85%	4.25	0.95	5
Ítem 19	159	99.37%	4.97	0.17	5
Ítem 20	156	97.5%	4.87	0.33	5

Font: elaboració pròpia

Ítem 16. És necessari un programa pedagògic preventiu per abordar la mort a educació infantil.

Ítem 17. La mort és un tema necessari que ha de tenir presència des d'edats primerenques.

Ítem 18. Considero que la pedagogia de la mort ha de formar part del currículum d'educació infantil com a eix transversal.

Ítem 19. És imprescindible que des de l'escola s'acompanyi el procés de dol dels infants.

Ítem 20. És important el tractament de la mort i el dol a les aules, ja que ajuda a tenir una millor comprensió del concepte evitant futurs problemàtiques emocionals.

3) Anàlisi objectiu específic 3

L'objectiu pretenia identificar la necessitat i interès de promoure formacions docents per dotar d'eines i recursos pedagògics i psicològics per a una gestió emocional del dol mitjançant el qüestionari adreçat a docents (ítems 15 i 21) i a famílies (ítem 10). S'han observat percentatges de resposta superiors al 90%, deixant entreveure la necessitat de formació docent respecte la pedagogia de la mort ([taula 7](#)). S'ha comprovat amb l'ítem del QF, la creença de les famílies

respecte a la necessitat de formació docent, amb un percentatge de resposta superior del 90% ([taula 8](#))

Taula 7. Dades calculades necessitat formacions docents QD

	Puntuació total (sobre 160)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 15	150	93.75%	4.69	0.59	5
Ítem 21	157	98.12%	4.90	0.29	5

Font: elaboració pròpia

Ítem 15. En general crec que es necessita més formació sobre com abordar la mort des de les institucions educatives.

Ítem 21. Considero important que qualsevol professional de l'educació rebi formacions al voltant de la pedagogia de la mort.

Taula 8. Dades calculades necessitat formacions docents QF

	Puntuació total (sobre 125)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 10	119	95.2%	4.76	0.43	5

Font: elaboració pròpia

Ítem 10. Els docents haurien de tenir més formació per tractar el tema de la mort amb l'alumnat.

4) Anàlisi objectiu específic 4

Amb aquest objectiu es volia comprovar si la visió de les famílies respecte a la mort s'interposava en la seva promoció dins les aules, relacionada directament amb el qüestionari D dirigit a docents (ítems 22 al 27 dins el bloc 4) i el qüestionari F a famílies (ítems 7 al 9). Els ítems 22, 23 i 25 del QD ([taula 9](#)) han obtingut un percentatge més baix, entreveient que la influència de les famílies els condiciona en les seves pràctiques respecte a la pedagogia de la mort. L'ítem 24 és el que ha aconseguit un percentatge i puntuació més elevat amb una desviació típica més baixa, ja que el rang de valors s'agrupa al voltant de la mitjana (3): ni en desacord ni d'acord), comprovant com els docents desconeixen si una pedagogia de la mort tindria bona rebuda a les seves aules.

Taula 9. Dades calculades importància visió famílies del concepte mort QD

	Puntuació total (sobre 160)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 22	72	45%	2.25	1.19	1
Ítem 23	86	53.75%	2.69	1.17	3
Ítem 24	101	63.12%	3.15	0.92	3
Ítem 25	86	53.75%	2.69	1.06	3
Ítem 26	99	61.87%	3.09	1.03	4
Ítem 27	96	60%	3	1.28	3

Font: elaboració pròpia

Ítem 22. Treballo o he treballat una pedagogia de la mort a l'aula sense estar condicionada a la possible reacció de les famílies.

Ítem 23. Les creences religioses de les famílies no interfereixen en la meva pràctica per incloure la mort i el dol a l'aula.

Ítem 24. A la meua aula crec que una pedagogia de la mort tindria bona rebuda per part de les famílies.

Ítem 25. Estic preparada per explicar a les famílies la importància d'una pedagogia de la mort des d'edats primerenques.

Ítem 26. Davant una suposada queixa per part de les famílies davant el tractament de la pedagogia de la mort a les aules, rebré suport per part de l'escola.

Ítem 27. Actualment, incorporaria una pedagogia de la mort a l'aula d'educació infantil sense por a la possible reacció a les famílies.

Al QF tots els ítems han obtingut un percentatge no inferior a 80% amb una moda de resposta de 5 (totalment d'acord) comprovant la creença que la pedagogia de la mort ha de tenir presència a les aules d'infantil considerant-se un tema socialment acceptat.

Taula 10. Dades calculades visió famílies d'una pedagogia de la mort a les aules infantils QF

	Puntuació total (sobre 125)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 7	113	90.40%	4.52	0.71	5
Ítem 8	114	91.20%	4.56	0.65	5
Ítem 9	104	83.20%	4.16	0.90	5

Font: elaboració pròpia

Ítem 7. La pedagogia de la mort ha de tenir més presència a les aules.

Ítem 8. Estaries d'acord que la mort fos un tema socialment acceptat dins de les institucions educatives.

Ítem 9. És adequat promoure el tema de la mort des d'edats primerenques.

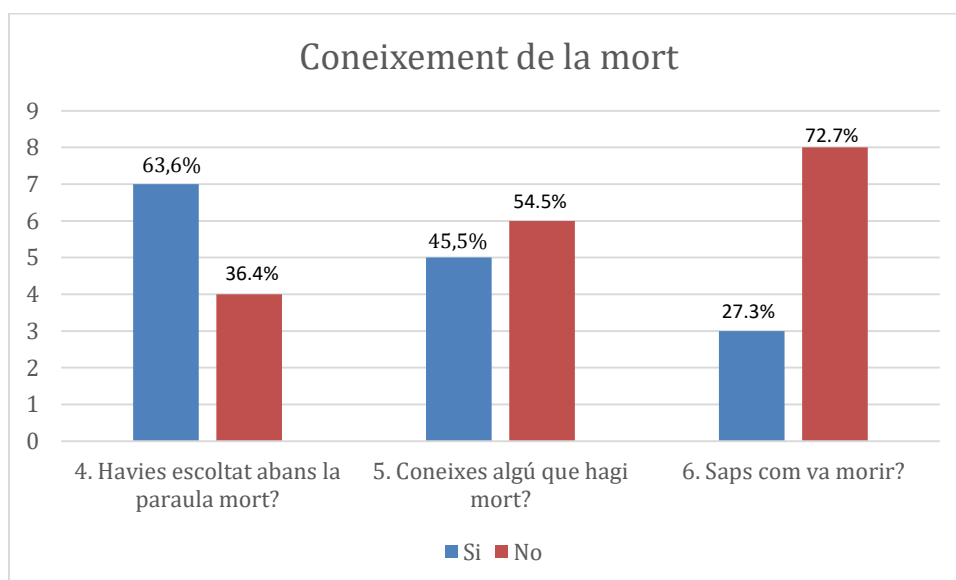
Amb el segon objectiu general, s'avaluava el grau de coneixement que tenia l'alumnat respecte al concepte de la mort mitjançant dos objectius específics diferenciats.

1) Anàlisi objectiu específic 1

Amb aquest objectiu específic s'indagava quins pensaments i sentiments tenien els infants envers la mort, mitjançant el qüestionari adreçat als infants i els ítems 2,3,4 i 5 del qüestionari F adreçat a les famílies. Pel que fa al coneixement i contacte que han tingut els infants amb la mort ([figura 2](#)) es comprova com més de la meitat de la mostra (63.6%) havia sentit abans la paraula mort.

Dins el qüestionari d'infants hi havia un apartat amb una imatge d'un lleó corrents i una altra d'un ocell mort per fer una aproximació al concepte *viu* i *mort*. Els infants (N=11) van respondre que el lleó estava corrents i viu perquè estava corrents (N=9), i un 70% de la mostra assegurava que l'ocell estava mort ([annex 5](#)), afirmant que després de morir l'animal podria pensar, dir alguna cosa, jugar o menjar (54,5%). En general hi havia coincidències de resposta sobre on anava l'animal un cop mort ([annex 5](#)), al cementiri i al cel (50%).

Figura 2. Coneixement i contacte amb la mort QI

Font: elaboració pròpia

Finalment, amb la lectura del fragment del conte, la mostra afirmava (N=6) que l'avi de la Marta havia mort i un 40% afirmava que estava al cel. Per concloure, es preguntava a la mostra si els hi agradava pensar en l'avi com a un estel que està al cel, i el 100% de la mostra (N=11) assegurava que sí.

Respecte al qüestionari adreçat a les famílies s'ha comprovat una divergència d'opinions respecte a la curiositat envers la mort com ens mostra la desviació típica elevada, però en general existeix curiositat amb un percentatge superior al 50% ([taula 11](#)). L'ítem 3 ens mostra un percentatge inferior a 50% amb una moda de resposta d'1 (totalment en desacord), entreveient que als infants no els hi produeix angoixa la mort.

Taula 11. *Pensaments de la mort dels fills i filles de la mostra QF*

	Puntuació total (sobre 125)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 2	71	56.80%	2.84	1.37	4
Ítem 3	60	48%	2.4	1.26	1

Font: elaboració pròpia

Ítem 2. El vostre fill mostra curiositat envers la mort?

Ítem 3. Al vostre fill li produeix angoixa la mort?

Un 64% de la mostra assegurava que els seus fills no havien patit alguna mort propera enfront d'un 36% que sí. Respecte a l'ítem 5 al ser una pregunta de resposta oberta la mostra va resultar ser més reduïda (N=14) mostrant una diversitat de resposta categoritzada en 7 categories diverses ([annex 6](#)).

2) Anàlisi objectiu específic 2

L'últim objectiu específic de l'estudi pretenia identificar quina influència exercia la família en la creença de la mort mitjançant una única pregunta ([taula 12](#)) del qüestionari F adreçat a les famílies. S'observava com la freqüència més repetida de resposta es trobava al valor 1 (totalment en desacord) però també un 8% (N=2) havia marcat el valor 5 (totalment d'acord), considerant que la mort no era un tema a parlar des de casa.

Taula 12. *La mort com a concepte tabú dins l'espai familiar (QF)*

	Puntuació total (sobre 125)	Percentatge total	Mitjana	Desviació típica	Moda
Ítem 6	42	33.6%	1.68	1.21	1

Font: elaboració pròpia

Ítem 6. Creus que la mort és un concepte tabú al que no se li ha de donar espai familiar?

8. Discussió i conclusions

Fet l'anàlisi dels resultats obtinguts amb els diferents instruments de recollida de dades, es procedeix a descriure la discussió i les conclusions de l'estudi. S'inicia l'apartat amb la discussió seguida de les conclusions enumerades i, finalment, s'exposen les limitacions trobades al llarg de la investigació així com les perspectives de futur.

8.1. Discussió de la investigació

8.1.1. En relació a les preguntes d'investigació

Les preguntes d'investigació (descrites a l'apartat [5.1](#)) són sis i estan estretament relacionades amb els tres qüestionaris i objectius d'estudi. Pel que fa a la primera, s'afirma que es detecta una mancança pel que fa a la gestió de la pedagogia de la mort a les aules infantils.

Respecte a la segona s'observa que generalment a la mostra d'infants els hi és quotidiana la paraula mort, però sense acabar d'entendre el seu significat donada l'etapa evolutiva psicològica en la qual es troben. Amb la tercera pregunta d'investigació s'afirma com la mostra de docents no es veu preparada per dur a terme una pedagogia de la mort a les aules, tot i que creu necessària una pedagogia de la mort impulsada des de les institucions educatives fent referència a la pregunta quatre. També es comprova que generalment saben on trobar recursos i estratègies pedagògiques per treballar-ho a les aules.

Pel que fa a la cinquena pregunta la mostra de docents assegura estar condicionada per les creences i percepcions de les famílies en referència al concepte de la mort i la seva aplicació a les aules, tot i que hi ha molts subjectes que han marcat l'opció *ni en desacord ni d'acord*. L'última pregunta d'investigació es relaciona amb la mostra de les famílies comprovant com aquestes veuen

necessària la presència d'una pedagogia de la mort dins les aules infantils, amb un alt percentatge de resposta de *totalment d'acord*.

8.1.2. En relació als objectius

Posant atenció en els objectius als objectius definits en la investigació es pot afirmar que s'han assolit cadascun, tot i que els resultats obtinguts amb la mostra d'infants no es poden generalitzar, ja que no és representativa (N=11).

En relació amb OE 1.1 “Determinar l'aptitud dels professionals per dur a terme una pedagogia de la mort a les aules que sigui transversal”

S'observa que la mostra de docents té una baixa coneixença sobre la pedagogia de la mort i nul·la formació al respecte, on trobem el valor de resposta més marcat 1 (totalment en desacord). No acaben de saber a on dirigir-se per trobar recursos i estratègies per tractar la mort i el dol a l'aula, ja que la mitjana de resposta la trobem entre el 2 (en desacord) i el 3 (ni en desacord ni d'acord).

La mostra assegura que els centres educatius on exerceixen no disposen de recursos didàctics ni protocols d'actuació enfront un cas de defunció propera a l'alumnat, comprovant-ho amb la moda de resposta d'1 (totalment en desacord). Es conclou l'objectiu que els docents no tenen les aptituds ni habilitats per promoure i dur a terme una pedagogia de la mort a les aules infantils.

En relació amb OE 1.2 “Esbrinar si el professorat veu essencial promoure la pedagogia de la mort des de les institucions educatives des d'edats primerenques”

Hem pogut conèixer que l'actitud general de la mostra és molt positiva cap a la necessitat de promoure una pedagogia de la mort inclosa dins el currículum d'educació infantil. Es remarca que les opcions de resposta de tots els ítems han estat del grau més elevat (5) i es col·loca, per tant, en el molt important (totalment d'acord).

En relació amb OE 1.3 “Identificar la necessitat i interès de promoure formacions docents específiques que permetin dotar d'eines i recursos pedagògics i psicològics a l'alumnat per a la gestió emocional del dol”

S'observa que tant la mostra de docents com la de famílies creuen la necessitat de més formació per abordar el tema de la mort. L'ítem 10 del QF ha generat una puntuació de 157 (sobre 160) assegurant que qualsevol professional de l'educació ha de rebre formacions respecte a la temàtica d'estudi.

En relació amb OE 1.4 “Comprovar si la visió de les famílies respecte al concepte de la mort s'interposa en la promoció d'aquesta pedagogia a les aules per part del professorat”

Es comprova que la possible reacció de les famílies influeix als docents al treball d'una pedagogia de la mort a les aules, establint el valor més baix de resposta (1) a l'ítem 22. L'ítem 23, 24, 25 i 26 han tingut una mitjana al voltant del 3 (ni en desacord ni d'acord) pel que fa a l'influència de les creences religioses de les famílies, la bona rebuda que tindria una pedagogia de la mort a les seves aules i si la incorporarien sense por a les seves reaccions. L'ítem 26 presenta la moda de resposta més elevada (4) afirmant que la mostra té la creença que enfront una suposada queixa per part de les famílies, rebran suport per part de l'escola. Analitzant la perspectiva de les famílies, s'observa com aquestes veuen molt favorable la presència de la pedagogia de la mort a les aules i adequat a promoure-la des d'edats primerenques.

Tots aquests resultats relacionats amb els objectius específics permeten aconseguir l'objectiu general 1 sobre *avaluar el grau de preparació que té el professorat respecte a la pedagogia de la mort pel que fa a la correcta gestió emocional de l'alumnat de cicle infantil*. S'ha identificat la poca formació i preparació que tenen els docents i la necessitat de promoure formacions i la necessitat d'una pedagogia de la mort a les aules.

En relació amb OE 2.1 “Indagar quins pensaments i sentiments tenen els infants envers la mort”

S'observa que els infants tenen coneixement sobre la paraula mort, però menys de la meitat han conegut la mort de prop sense saber com van morir. Desconeixen que implica morir, ja que la meitat de la mostra ha afirmat que un cop mort es poden continuar fent coses de “persona viva”. Generalment, i pel

que s'ha comprovat amb la mostra de les famílies sobre la gestió del tema ([annex 6](#)), els infants creuen que un cop mort vas al cel.

Respecte els ítems 2,3, 4 i 5 del QF, es conclou que els infants mostren curiositat envers la mort amb una moda de resposta bastant elevada (4) però sense angoixar-los.

En relació amb OE 2.2 “Identificar quina influència exerceix la família en la conformació de les creences pel que fa a l pedagogia de la mort”

L'actitud general de la mostra és favorable, ja que creuen que la mort no és un concepte tabú el qual no se li ha de donar espai familiar, ens al contrari.

Amb els resultats dels dos objectius específics que conformen l'objectiu general d'*avaluar el grau de coneixement que té l'alumnat respecte al concepte de la mort*, s'ha pogut identificar què saben respecte a la mort i quina influència exerceix la família en la conformació de les seves creences, tot i que no són uns resultats representatius.

8.1.3. En relació al marc teòric

Per finalitzar amb l'apartat de la discussió es fa una comparativa dels resultats obtinguts amb el marc teòric que guia l'estudi.

Per començar, s'ha comprovat que als infants els hi produeix curiositat la mort tal com afirma Díaz (2004), tot i que interpreten la mort com quelcom temporal i no permanent. Tenen una comprensió molt limitada de la mort, però això i tal com indiquen Gorosabel & León (2016) no elimina la percepció que ells tenen sobre el concepte i el que implica.

L'aspecte més remarcant dels resultats obtinguts és la nul·la formació que té el professorat veient una falta de confiança professional i un dèficit formatiu elevat per abordar la mort a les aules (Engarhos et al., 2013), així com un baix coneixement sobre estratègies pedagògiques (Ramos et al, 2020).

8.2. Conclusions

8.2.1. En relació a les preguntes d'investigació

1. La falta d'informació i formació respecte a la pedagogia de la mort en el professorat fa que hi hagi una mancança del seu tractament a les aules d'infantil.
2. Els infants tenen coneixements limitats i poc realistes sobre la mort.
3. El professorat no té les aptituds necessàries per dur a terme una pedagogia de la mort a les aules i no sap ben bé on trobar recursos pedagògics.
4. La majoria dels docents es veuen influenciats per les percepcions, creences i reaccions de les famílies davant el tractament de la mort dins l'aula.
5. Els docents són coneixedors de la importància d'incloure la pedagogia de la mort a les aules.
6. Les famílies veuen la necessitat d'una pedagogia de la mort a les aules i de formació docent al respecte.

8.2.2. En relació als objectius

En relació amb OE 1.1

7. Es detecta un baix coneixement sobre la pedagogia de la mort en els docents.
8. Es detecta una manca de formació docent sobre com tractar la mort i el dol a l'aula de cicle infantil.
9. Els centres educatius no disposen de recursos i estratègies per abordar la mort i el dol en els infants d'infantil ni protocols d'actuació en cas de defunció propera a algun alumnat.
10. Els docents no saben on trobar recursos i estratègies que els ajudin a tractar la mort i el dol a l'aula.
11. Els docents no tenen les habilitats necessàries per tractar la mort a les aules.

En relació amb OE 1.2

12. Consideren que la pedagogia de la mort és necessari treballar-la des d'edats primerenques formant part del currículum d'educació infantil.
13. Des de les escoles és imprescindible que s'acompanyi el dol en els infants que estan patint una pèrdua propera.
14. El tractament de la mort i el dol des d'edats primerenques de manera natural, permet tenir una altra comprensió del concepte evitant futurs problemes psicològics i encarant la vida d'una altra perspectiva.

En relació amb OE 1.3

15. És necessària, i valorada per la mostra docents i famílies, més formació per part dels docents de cicle infantil i qualsevol professional de l'educació que exerceixi en un centre educatiu sobre la pedagogia de la mort.

En relació amb OE 1.4

16. Les creences, percepcions i reaccions de les famílies sí interfereixen en la pràctica de la pedagogia de la mort dels docents a les aules.
17. En cas de queixa per part d'una família sobre el tractament de la mort, rebrien suport per part dels centres educatius.
18. Les famílies veuen necessari que s'incorpori la pedagogia de la mort al currículum d'educació infantil.

En relació amb OE 2.1

19. Els infants mostren curiositat envers la mort però sense produir-los sentiment d'angoixa, ja que tenen uns coneixements imaginaris sobre el concepte de la mort.

En relació amb OE 2.1

20. Les creences de les famílies i el tractament respecte a la mort influeix la manera de veure i creure en el concepte en els infants.

8.2.3. En relació al marc teòric

21. La formació docent sobre la pedagogia de la mort ha estat nul·la, des de la formació universitària com a la pràctica professional.

22. Els docents no tenen aptituds que els permeti dur a terme una pedagogia de la mort i una gestió emocional del dol.

8.3. Limitacions, suggeriments i propostes de millora

Recollides les conclusions extretes de la investigació, s'exposen les limitacions que s'ha trobat durant el transcurs de l'estudi.

Per començar cal fer referència a l'aspecte més condicionant, i és el poc temps de que s'ha disposat per portar-lo a la pràctica. En tenir un marge de temps acotat ha fet que el temps per a respondre el qüestionari fos escàs i, com a valor afegit, amb festivitats pel mig ha contribuït a no obtenir la mostra esperada. La mostra no ha estat representativa, ja que hi ha hagut una baixa participació sobretot pel que fa als infants. La representativitat de les famílies també ha estat més baixa de l'esperada i, tot i que la mostra de docents no ha estat exageradament baixa, també s'esperava un rang més ampli.

Els instruments de recollida dades van ser pensats per la falta de temps i la seva facilitat d'aplicació, però en el cas de la mostra d'infants, hauria estat millor dur a terme un altre mètode de recollida de dades presencial que permès obtenir opinions i conclusions més fonamentades i directes. Fer la recollida de dades amb els infants d'un tema com aquest a distància telemàtica, ha resultat molt complicat a l'hora d'elaborar un instrument vàlid i, sobretot, rebre feedback per la part dels participants. Per això, es podria haver dut a terme una intervenció presencial una tarda a un centre d'esplai infantil (espai on es reuneixen infants de diverses escoles) de manera més dinàmica i propera amb els infants.

Tanmateix, amb els docents i les famílies també es podria haver complementat amb altres instruments que deixessin espai per a la reflexió crítica sense opcions de resposta tan tancades, ja que és un tema molt important que segur que hi tenen molt a opinar. El qüestionari adreçat a les famílies permet extreure molt poca informació sobre les seves creences i gestió a casa, resultant ser poc precís per contestar l'OE2 del OG2. Com a proposta es podria haver elaborat un qüestionari més extens com el dels docents per poder reflexionar i indagar més sobre les creences i percepcions de les famílies, part rellevant d'aquest estudi.

Finalment, i com s'ha comentat, el QI també presenta mancances per donar resposta a l'OE1 del OG2, ja que s'ha rebut poca informació dels sentiments i

percepcions que tenen els infants envers el concepte de la mort. També s'haurien d'haver elaborat més preguntes per conèixer la influència de la família en els seus pensaments i coneixements, ja que només hi havia una per saber on pensaven que anava una persona després de morir i, tal com plantejava Poch (2006), es mostren famílies que ho gestionen amb naturalitat i altres guiats amb creences religioses (vegeu annex 5).

8.4. Perspectives de futur o prospectiva de la investigació

Com a futures línies d'investigació es podrien prendre com a punt de sortida les mancances i oportunitats trobades al llarg de l'estudi.

Les dades extretes mitjançant els instruments de recollida de dades, mostren la necessitat de formació docent sobre pedagogia de la mort. Per tant, en una societat on la mort arriba amb tanta virulència, és primordial que els mestres estiguin preparats acadèmicament (i emocionalment) per dur a terme una correcta educació emocional i pedagògica de la mort amb els infants, per tal d'acompanyar-los preventivament i pal·liativament. És necessari que s'aposti per més formacions específiques dirigides als mestres per poder dotar-los de recursos pedagògics i competències emocionals, tot dissenyant un programa formatiu que brindi aquestes competències.

S'ha comprovat la necessitat de dur a terme una pedagogia de la mort a les aules i la poca reflexió extreta per part de les famílies, una línia d'investigació futura seria aprofundir més sobre el paper de les famílies respecte a la pedagogia de la mort des de la gestió familiar. Indagar sobre què treballen les famílies a casa al voltant de la mort, com introdueixen el tema als infants, com ho gestionen en casos de pèrdua (animals, familiars, etc.) i també com voldrien que s'enfoqués una pedagogia de la mort a les aules, tot aconseguint una mostra més elevada que englobi el territori català. Enllaçant (i unificant) amb la proposta anterior i, partint de la dada extreta que als centres educatius no existeix un protocol en cas de defunció propera a l'alumnat, estaria enfocada en l'estudi sobre com es gestiona des dels centres educatius (acotant a Catalunya) l'acompanyament a l'alumnat quan es presenta aquesta situació. També seria interessant poder distingir entre titularitats de centre (públic, privat o concertat) per fer una anàlisi més profunda i observar si existeixen diferències entre tipologies de centre.

9. Referències bibliogràfiques

Bausà, P. R. [Roser] i Peris, M. C. [Carme]. (2012). *Bona nit, avi!*. LÓGUEZ EDICIONES.

Bisquerra, A. [Rafael]. (2000). *Educación emocional y bienestar*. Barcelona: Praxis-Wolters Kluwer.

Bisquerra, A. [Rafael]. (2005). La educación emocional en la formación del profesorado. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 19(3), 95-114.

Bisquerra, A. [Rafael]. (2011). *EDUCACIÓN EMOCIONAL: Propuestas para educadores y familias*. DESCLÉE.

Bowly, J. [John]. (1993). *El apego (el apego y la pérdida)*. Paidós Iberica,

Colomo, E. [Ernesto]. (2016). Pedagogía de la muerte y proceso de duelo. Cuentos como recurso didáctico. *REICE. Revista Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación*, 14(2), 63-77.

Colomo, M. [Ernesto] i Cívico, A. [Andrea]. (2018). La necesidad de formación del profesorado en pedagogía de la muerte. *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 21(1), 83-94.

Colomo, M. [Ernesto], Gabarda, M. [Vicente] & Motos, S. [Patricia]. (2019). Pedagogía de la muerte: estudio sobre la ansiedad ante la muerte en profesionales de la educación. *Innoeduca: International journal of Technology and educational innovation*, 4(1), 62-70.

Colomo, M. [Ernesto], Gabarda, M. [Vicente], Cívico, A. [Andrea] & Cuevas, M. [Nuria]. (2021). La pedagogía de la muerte en la formación inicial docente. *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 24(2), 227-241.

Cortina, M. [Mar]; de la Herrán, A. [Agustín] i Rodríguez, P. [Pablo]. (2015). Pedagogía de la muerte mediante aprendizaje servicio. *Educación XXI*, 18(1), 189-212.

Díaz, I. (2004). *I ara, on és? Com ajudar els nens i els adolescents a entendre la mort*. Barcelona: Viena Edicions.

Engarhos. [Paraskevi], Talwar. [Victoria], Schleifer. [Michael] & Renaud. [Sarah-Jane]. (2013). Teachers' Attitudes and Experiences Regarding Death Education in the Classroom. *Alberta Journal of Educational Research*, 59(1), 126-128,

Hernández, S. [Roberto] (2018). Metodología de la investigación: Las rutas cuantitativa, cualitativa y mixta. México: Mc Graw Hill.

Hernández, R. [Roberto]., Fernández C. [Carlos] i Baptista, P. [Pilar]. (2014). *Metodología de la investigación*. McGraw Hill Education.

Herran, G. [Agustín]. (2020). La pedagogía de la muerte en el contexto de la pandèmia: Una mirada radical e inclusiva. *Revista electrònica Educare*, 24 (Supl.1), 12-15.

Herran, G. [Agustín]. (2020). Algunas bases de la Pedagogía de la Muerte. *Pràctica docente. Revista de Investigaci3n Educativa*, 2(4), 35-141.

Herran, G. [Agustín]; Rodríguez, H. [Pablo] & Miguel, Y. [Victoria]. (2019). ¿Está la muerte en el currículum español? *Revista de Educaci3n*, (385), 201-226.

Gadamer, G. H. [Hans]. (2001). *Verdad y método I*. Salamanca: Sígueme.

Gaona, C. [José Miguel]. (2015). *El límite: una profunda investigaci3n sobre la consciencia, el cerebro y las experiències cercanas a la muerte*. La esfera de los libros.

García, B. [Francisco Juan]. (2002). Las relaciones escuela-familia: un reto educativo. *Journal for the Study of Education and Development*, 26, 425-437.

Generalitat de Catalunya. Llei 12/2009, d'l 10 de juliol, d'educaci3. DOGC núm. 5422 (2009).

Generalitat de Catalunya. DECRET 181/2008, de 9 de setembre, pel qual s'estableix l'ordenaci3 dels ensenyaments del segon cicle de l'educaci3 infantil. DOGC núm. 5317 (2008).

Gorosabel, O. [Maialen] y León, M. [Ana]. (2016). La muerte en educaci3n infantil: Algunas líneas básicas de actuaci3n para centros escolares. *Psicología educativa*, (22) 103-111.

Guillén, G. [Elena]; Gordillo, M. [Mª José]; Gordillo, G. [Mª Dolores]; Ruiz, F. [Isabel] y Gordillo, S. [Teresa]. (2013). Crecer con la pèrdida: El duelo en la infància y adolescència. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 2(1), 493-498.

Jefatura del Estado. Ley Orgánica 3/2020, de 29 de diciembre, por la que se modifica la Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educaci3. Boletín oficial del estado núm. 340 (2020).

Liscano. [Alirio]. (2010). La pedagogía como ciencia de la educaci3. *Archipiélago. Revista Cultural De Nuestra América*, 14(56), 24-25.

Mateo, A. [Juan]. (2000). La investigaci3 ex-post-facto. *Mètodes d'investigaci3 en educaci3*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

Pedrero, G. [Encarnación]. (2019). Educación para la salud y pedagogía de la muerte: percepciones y demandas del profesorado universitario en España. *Interface: comunicação, saúde, educação*, 23.

Poch, C. [Concepció]. (2006). *De la vida i la mort*. Claret.

Poch, C. [Concepció]. (2009). ¿Por qué es necesaria una pedagogía de la muerte?. *Cuadernos de pedagogía*, 388, 52-53.

Ramos, Pla. [Anabel]. (2018). *Pedagogía de la mort. Percepcions i necessitats formatives que té el professorat d'escoles i els aprenents de mestre pel que fa a la pedagogia preventiva sobre la mort*. [Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Pedagogia Aplicada (directors: Joaquín Gairín Sallán i Ramon Camats)]. TDX. <https://www.tdx.cat/handle/10803/665724#page=1>

Ramos, P. [Anabel] i Camats, G. [Ramón]. (2019). Consideraciones generales respecto a la necesidad de practicar una pedagogía sobre la finitud humana en la educación formal. Estudio de caso. *Educar* 55(1), 273-290.

Ramos, P. [Anabel], Garín, S. [Joaquín] i Camats, G. [Ramón]. (2020) Percepciones educativas en relación a la pedagogía de la muerte. *Espacios*, 41(4), 4.

Ramos, P. [Anabel]. (2021). La educación emocional como eje vertebrador de la pedagogía preventiva o previa a la muerte. *Revista internacional de pedagogía e innovación educativa*, 2(2), 157-180.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Diccionario de la lengua española, 23.ª ed., [versión 23.5 en línea]. <<https://dle.rae.es>> [14/11/2022].

Rodríguez, A. [Antonio]. (2007). Principales modelos de socialización familiar. *Foro de educación* (9), 91-97.

Rodríguez, M. [Oscar Oswaldo], Paz, G. [Elizabeth] & Osorio, C. [Diego Alejandro]. (2020). Pedagogía de la muerte en la escuela: Una tarea pendiente. *Revista Educación y Ciudad*, 39, 121-129.

Romero, R. [Miriam]. (2021). La Inteligencia Emocional en la formación del profesorado de Educación Infantil. *Investigación en la Escuela*, 104, 1-12.

Ruiz, B. [Antoni]. (2009). Método de encuesta: construcción de cuestionarios, pautas y sugerencias. *REIRE Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 2(2), 96-110.

Tobaruela, M. [Nieves]. (2020). Repensant l'educació que volem: visió teoricopràctica de la importància de l'educació emocional a l'escola. *Anuari de l'Educació de les Illes Balears*, 2020, 208-223.

Torralba, R. [Francesc]. (2008). *Planta cara a la mort*. Ara Llibres, S.C.C.L.

Vilaltella, J. [Joan]. (1982). Pensament i vida. Pedagogia de la mort. *Lo Floc*(30), 12-14.

Vilanova, V-A. [Maria]. (2021). *La mort, una lliçó de vida?*. Círculo Rojo.

10. Annexos

Annex 1. Qüestionari docents

La percepció de l'interès d'una pedagogia de la mort en l'educació a cycle infantil

La present investigació s'enmarca dins l'assignatura Treball Final de Màster dels estudis de *Psicopedagogia de la Universitat Oberta de Catalunya*, i ha estat aprovada pel professorat responsable de l'assignatura. En un primer moment se us fa extensible la informació correcta per a que pugueu decidir si accepteu o no participar en aquest estudi.

Amb aquest estudi es pretén "avaluar el grau de coneixement que té el professorat respecte a la pedagogia de la mort pel que fa a la correcta gestió emocional de l'alumnat de cycle infantil" i "avaluar el grau de coneixement que té l'alumnat respecte al concepte de la mort". **El següent instrument està adreçat al professorat de cycle infantil per conèixer les seves percepcions i creences al voltant del concepte de la pedagogia de la mort i la seva implementació des de les institucions educatives.**

CONSENTIMENT INFORMAT

- La meva participació en aquest estudi és voluntària i, si en qualsevol moment desitjo canviar la meva decisió, puc retirar el meu consentiment en qualsevol moment.
- Es guardarà secret sobre la informació personal que facilito, i només es farà servir amb finalitat docent i d'investigació en el marc d'aquest Estudi, de manera que no se'm pugui identificar en els resultats de l'estudi.
- He estat informat/da mitjançant els primers paràgrafs en aquest document de Google Forms sobre l'Estudi, sobre la seva finalitat i sobre les dades que es recolliran, i he consentit a participar en aquest Estudi.

Autoritzo a la Sra. Mariona Figueras Culebras, responsable de l'estudi, correu electrònic personal mariona.figueras@gmail.com, estudiant de l'assignatura Treball Final de Màster (TFM) del Màster en Psicopedagogia de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) perquè tracti les meves dades de caràcter personal facilitades per a la realització de la recerca descrita en el marc de l'Estudi indicat.

Sí

No

BLOC 1. INFORMACIÓ PERSONAL

1. Edat *

La vostra resposta _____

2. Curs de docència *

- P3
- P4
- P5
- 1r
- 2n

3. Experiència en la docència en educació infantil *

- Menys de 5 anys
- Entre 5 i 9 anys
- Entre 10 i 19 anys
- Entre 20 i 29 anys
- Més de 30

4. Actualment exerceixo al municipi de: *

La vostra resposta _____

5. Actualment treballa a un centre de titularitat: *

- Pública
- Privada
- Concertada

BLOC 2. FORMACIÓ I RECURSOS PEDAGÒGICS SOBRE LA MORT

6. Conec en què consisteix la pedagogia de la mort. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

7. Durant la meua formació universitària em van ensenyar com promoure una pedagogia de la mort a EI. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

8. He realitzat cursos de formació contínua sobre la pedagogia de la mort dins l'àmbit educatiu. *

- Sí
- No

9. Considero que he rebut els cursos i formació necessària per poder tractar la mort i el dol a l'aula. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

10. Sé on trobar recursos i estratègies que m'ajudin a saber com tractar la mort i el dol a cicle infantil. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

11. A l'escola on treballa, disposes de recursos didàctics per ensenyar la mort des d'una vessant pedagògica? *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

12. Al centre on treballa, existeix un protocol per saber com actuar davant un cas de defunció propera a l'alumnat. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

13. Quan a l'escola es dona el cas de defunció propera a l'alumnat, es treballa obertament a l'aula i a l'escola en general? *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

14. Considero que disposes les habilitats socials i professionals necessàries per tractar la mort i el dol a les aules? *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

15. En general, crec que es necessita més formació sobre com abordar la mort des de les institucions educatives. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

16. És necessari un programa pedagògic preventiu per abordar la mort a Educació Infantil? *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

BLOC 3. RELLEVÀNCIA DE LA PEDAGOGIA DE LA MORT

17. La mort és un tema necessari que ha de tenir presència des d'edats primerenques. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

18. Considero que la pedagogia de la mort ha de formar part del currículum d'Educació Infantil com a eix transversal. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

19. És imprescindible que des de l'escola s'acompanyi el procés de dol dels infants. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

20. És important el tractament de la mort i el dol a les aules, ja que ajuda a tenir una millor comprensió del concepte evitant futures problemàtiques emocionals. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

21. Considero imprescindible que qualsevol professional de l'educació rebi formacions al voltant de la pedagogia de la mort. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

BLOC 4. INFLUÈNCIA DE LES CREENCES DE LA FAMÍLIA

22. Treballo o he treballat una pedagogia de la mort a l'aula sense estar condicionada a la possible reacció de les famílies. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

23. Les creences religioses de les famílies no interfereixen en la meva pràctica per incloure la mort i el dol a l'aula. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

24. A la meua aula, crec que una pedagogia de la mort tindria bona rebuda per part de les famílies. *

1 2 3 4 5

Totalment en desacord Totalment d'acord

25. Estic preparada per explicar a les famílies la importància d'una pedagogia de la mort des d'edats primerenques. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

26. Davant una suposada queixa per part de les famílies davant el tractament de la pedagogia de la mort a les aules, rebré suport per part de l'escola. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

27. Actualment, incorporaria la pedagogia de la mort a l'aula d'educació infantil sense por a la possible reacció de les famílies. *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

La percepció de l'interès d'una pedagogia de la mort en l'educació a cycle infantil

La present investigació s'enmarca dins l'assignatura Treball Final de Màster dels estudis de *Psicopedagogia de la Universitat Oberta de Catalunya*, i ha estat aprovada pel professorat responsable de l'assignatura. En un primer moment se us fa extensible la informació correcta per a que pugueu decidir si accepteu o no participar en aquest estudi. Amb aquest estudi es pretén "avaluar el grau de coneixement que té el professorat respecte a la pedagogia de la mort pel que fa a la correcta gestió emocional de l'alumnat de cycle infantil" i "avaluar el grau de coneixement que té l'alumnat respecte al concepte de la mort".

Aquest qüestionari està dirigit a l'alumnat de cycle infantil i és primordial que sigui l'adult responsable i major d'edat qui els hi passi i, quan així ho demanin, els ajudi en la realització d'aquest.

CONSENTIMENT INFORMAT

- La participació en aquest estudi és voluntària i, si en qualsevol moment desitjo canviar la meva decisió, puc retirar el meu consentiment en qualsevol moment.
- La participació en aquest estudi consisteix en respondre unes preguntes sobre la percepció que tenen els infants sobre la mort que tenen els infants. La persona responsable del tractament de les dades personals del menor al meu càrrec és Mariona Figueras Culebras.
- Les dades del menor seran recollides i tractades amb finalitats exclusives docents i d'investigació i sense ànim de lucre.
- Es guardarà secret sobre la informació personal que facilito, i només es farà servir amb finalitat docent i d'investigació en el marc d'aquest Estudi, de manera que el menor no es pugui identificar en els resultats de l'estudi.
- El menor al qual represento ha estat informat mitjançant els paràgrafs anteriors, sobre l'Estudi, la seva finalitat i les dades que es recolliran, i ha consentit a participar en aquest Estudi.

Autoritzo a la Sra. Mariona Figueras Culebras, responsable de l'estudi, correu electrònic personal mariona.figueras@gmail.com, estudiant de l'assignatura Treball Final de Màster (TFM) del Grau/Màster en Psicopedagogia de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) perquè tracti les dades de caràcter personal facilitades corresponents al menor al qual represento, per a la realització de la recerca descrita en el marc de l'Estudi indicat. *

- Sí
- No

BLOC 1. INFORMACIÓ PERSONAL

1. Hola, el meu nom és...

La vostra resposta _____

2. Actualment estic cursant... *

- P3
- P4
- P5
- 1r
- 2n

3. Marca totes les caselles que responguin a la pregunta: *Què és estar viu?* *

- És com estic jo
- És néixer i créixer
- És menjar, viure, respirar
- És estar al cel
- És quan correm
- És riure
- És plorar
- És estar a la terra
- És estar mort
- És no fer res

BLOC 2. APROXIMACIÓ AL CONCEPTE VIU I MORT

4. Havies escoltat abans la paraula *mort*? *

- Sí
- No

5. Coneixes algú que hagi mort? *

- Sí
- No

6. Saps com va morir? *

- Sí
- No

Identifica l'animal de la imatge

7. Què està fent? *

La vostra resposta _____

8. Està viu? *

- Sí
- No

9. Per què? *

La vostra resposta

Identifica l'animal de la imatge

10. Que creus que li passa a l'animal? *

La vostra resposta

11. Una vegada mort, creus que l'animal pot pensar, dir alguna cosa, jugar o menjar? *

- Sí
- No

12. Un cop mort l'animal, on creus que va? *

La vostra resposta

BLOC 3. LECTURA "BONA NIT, AVI" (BAUSA I PERIS, 2012)

Aquell vespre d'estiu, la Marta i la seva mare havien sortit al jardí just abans d'anar-se'n a dormir. La Marta volia contemplar aquell cel espurnejant d'estels. I vet aquí que en va veure un que feia pampallugues, com si li piqués l'ullet.

- Mira mare: aquell estel em pica l'ullet! Potser és l'avi Pep..
- Potser sí, que és ell.
- Però com és, que és allà dalt?
- Doncs mira: un dia l'avi Pep va pensar que, com que aquí baix dormia malament i tot li feia mal, potser estaria millor dormint en un matalàs de núvols.
- I va fer la maleta?
- No.. Només es va endur el pijama blau i se'n va anar sense fer soroll per no amoïnar ningú.

- I no el toquen, els avions, quan passen?
- No, filla. Ell és molt més enlaire, que per on passen els avions!
- I pot jugar amb la Lluna?
- I tant! Hi juga a fet i amagar, com hi jugava amb tu.
- I què hi fa, allà dalt?
- Doncs quan arriba la nit encén els estels que ens il·luminen els somnis, i quan es fa de dia els apaga i així els somnis se'ns fonen... Si t'estires a la gespa i mires al cel i pares bé l'orella, el sentiràs riure, allà dalt, tot encalçant flocs de núvol... I veuràs com et mira i et protegeix perquè la nit no et faci por...

Una mica més tard, quan la mare ja l'havia acotxada, la Marta li va demanar que no li abaixés la persiana: volia veure el cel del llit estant. I, quan es va quedar sola a l'habitació, la Marta es va posar a esperar que li vingués la son parlant amb l'avi.

- Avi, avui la mare m'ha explicat moltes coses de tu: com jugues dalt del cel, com ens mires... i com n'ets, de feliç allà dalt. Per què te'n vas anar, no m'ho ha dit, però jo ja ho sé.
- Estaves al llit i, com que no podies llevar-te ni caminar, vas volar i volar fins arribar als estels, i els vas trobar tan i tan bonics, que t'hi vas quedar.
- Avi, saps què faig quan no recordo el teu somriure? Doncs corro cap a casa i miro la foto del teu aniversari, aquella de quan jo era petita i ficava el dit al pastís... Et miro i et torno a recordar.
- Avi, ja sé què podem fer. A les nits estelades, com que em miraràs des d'aquí com ara, jo t'explicaré coses: tot el que passi a casa.
- Ah!, i com que ja sóc una mica gran, tot això que m'ha explicat la mare ho explicaré als més petits. I quan ells seran una mica grans, com jo, també t'explicaran coses i tu els faràs l'ullet.
- I ara, a somiar!
- Bona nit, avi!

13. Què li ha passat a l'avi de la Marta? *

La vostra resposta

14. T'agrada pensar en l'avi (o l'ésser perdut) que és un estel? *

- Sí
- No

Annex 3. Qüestionari a famílies

La percepció de l'interès d'una pedagogia de la mort en l'educació a cycle infantil

La present investigació s'emmarca dins l'assignatura Treball Final de Màster dels estudis de *Psicopedagogia de la Universitat Oberta de Catalunya*, i ha estat aprovada pel professorat responsable de l'assignatura. En un primer moment se us fa extensible la informació correcta per a que pugueu decidir si accepteu o no participar en aquest estudi. Amb aquest estudi es pretén "avaluar el grau de coneixement que té el professorat respecte a la pedagogia de la mort pel que fa a la correcta gestió emocional de l'alumnat de cycle infantil" i "avaluar el grau de coneixement que té l'alumnat respecte al concepte de la mort". **El següent instrument està adreçat a les famílies de l'alumnat de cycle infantil per valorar les percepcions que es tenen al voltant de la pedagogia de la mort impulsada des dels centres educatius.**

CONSENTIMENT INFORMAT

- La meua participació en aquest estudi és voluntària i, si en qualsevol moment desitjo canviar la meua decisió, puc retirar el meu consentiment en qualsevol moment.
- Es guardarà secret sobre la informació personal que facilito, i només es farà servir amb finalitat docent i d'investigació en el marc d'aquest Estudi, de manera que no se'm pugui identificar en els resultats de l'estudi.
- He estat informat/da mitjançant els primers paràgrafs en aquest document de Google Forms sobre l'Estudi, sobre la seva finalitat i sobre les dades que es recolliran, i he consentit a participar en aquest Estudi.

Autoritzo a la Sra. Mariona Figueras Culebras, responsable de l'estudi, correu electrònic personal mariona.figueras@gmail.com, estudiant de l'assignatura Treball Final de Màster (TFM) del Grau/Màster en Psicopedagogia de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) perquè tracti les meves dades de caràcter personal facilitades per a la realització de la recerca descrita en el marc de l'Estudi indicat. *

- Sí
- No

BLOC 1. DADES PERSONALS

En cas de tenir més d'un fill a cicle infantil podeu marcar diferents opcions.

1. El meu fill cursa *

- P3
- P4
- 1r
- 2n

BLOC 2. EXPERIÈNCIES EN EL DOL

En cas de tenir més d'un fill a cicle infantil podeu marcar diferents opcions.

2. El vostre fill mostra curiositat envers la mort? *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

3. El vostre fill li produeix angoixa la mort? *

	1	2	3	4	5	
Totalment en desacord	☐	☐	☐	☐	☐	Totalment d'acord

4. El vostre fill ha patit alguna mort propera? *

Sí

No

5. En cas afirmatiu, com ho ha viscut?

La vostra resposta

6. Creus que la mort és un concepte tabú al que no se li ha de donar espai familiar? *

1 2 3 4 5
Totalment en desacord Totalment d'acord

BLOC 3. PEDAGOGIA DE LA MORT A LES AULES

7. La pedagogia de la mort ha de tenir més presència a les aules. *

1 2 3 4 5
Totalment en desacord Totalment d'acord

8. Estaries d'acord que la mort fos un tema socialment acceptat dins de les institucions educatives? *

1 2 3 4 5
Totalment en desacord Totalment d'acord

9. És adequat promoure el tema de la mort des d'edats primerenques? *

1 2 3 4 5
Totalment en desacord Totalment d'acord

10. Els docents haurien de tenir formació per tractar el tema de la mort amb l'alumnat. *

1 2 3 4 5
Totalment en desacord Totalment d'acord

Annex 4. Taula relació objectius i ítems qüestionaris

Taula 1

Relació entre els objectius, instruments i preguntes.

OBJECTIUS GENERALS	OBJECTIUS ESPECÍFICS	INSTRUMENTS	ITEMS/ PREGUNTES
O.G.1- Avaluar el grau de preparació que té el professorat respecte a la pedagogia de la mort pel que fa a la correcta gestió emocional de l'alumnat de cicle infantil.	O.E.1- Determinar l'aptitud dels professionals per dur a terme una pedagogia de la mort a les aules que sigui totalment transversal	Qüestionari D	6/7/8/9/10/11/12/13/14
	O.E 2- Esbrinar si el professorat veu essencial promoure la pedagogia de la mort des de les institucions educatives des d'edats primerenques.	Qüestionari D	16/17/18/19/20(QD)
	O.E 3- Identificar la necessitat i interès de promoure formacions docents específiques que permetin dotar d'eines i recursos pedagògics i psicològics a l'alumnat per a la gestió emocional del dol	Qüestionari D + Qüestionari F	15/21(QD) 10(QF)
	O.E 4- Comprovar si la visió de les famílies respecte al concepte de la mort s'interposa en la promoció d'aquesta pedagogia a les aules per part del professorat	Qüestionari D+ Qüestionari F	22/23/24/25/26/27 7/8/9/ (QF)
O.G.2- Avaluar el grau de coneixement que té l'alumnat respecte al concepte de la mort.	O.E.1- Indagar quins pensaments i sentiments tenen els infants envers la mort.	Qüestionari I	Qüestionari I 2/3/4/5 (QF)
	O.E 2- Identificar quina influència exerceix la família en la conformació de les creences pel que fa a la mort.	Qüestionari F	6

Qüestionari D: Adreçat als docents de cicle infantil **Qüestionari I:** adreçat a alumnat d'educació infantil **Qüestionari F:** adreçat a les famílies amb fills a cicle infantil.

Annex 5. Dades calculades qüestionari infants

Taula 2

Resposta a l'ítem 10- Què creus que li passa a l'animal? QI

Categoria 1	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Mort	"Ha mort..."	5	50%
Categoria 2	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Descans	"Està descansant"	1	10%
Categoria 3	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Atropellament	"Està mort perquè l'ha trepitjat una bici"	2	20%
Categoria 4	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Altres	"No vola"	1	20%
	"No es troba bé"	1	

Font: elaboració pròpia

Taula 3

Resposta a l'ítem 12- Un cop mort l'animal, on creus que va? QI

Categoria 1	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Cementiri	"Al cementiri"	4	40%
Categoria 2	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Cel	"Al cel"	3	30%
Categoria 3	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Altres	"Jugar"	1	40%
	"A la plaça de colors"	1	
	"Al cor"	1	
	A dormir"	1	

Font: elaboració pròpia

Taula 4

Resposta a l'ítem 13- Que li ha passat a l'avi de la Marta? QI

Categoria 1	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Mort	"Ha mort..."	2	60%
	"...per gran"	1	
	"... per malaltia"	1	
	"... perquè no es trobava bé"	1	
	"... perquè li feia mal tot"	1	
Categoria 2	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Cel	"Al cel"	4	40%
Categoria 3	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Mal	"S'ha caigut"	1	10%

Font: elaboració pròpia

Annex 6. Dades calculades ítem 5 qüestionari famílies

Taula 5

Com han viscut la mort proper els fills i filles de la mostra QF

Categoria 1	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Sentiments tristesa	“El tiet va morir quan tenia 4 anys, ho pateix	1	30%
	algunes nits i plora la seva absència”	2	
	“Amb tristesa”		
Categoria 2	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Fet natural	“Tenia només 2.5 anys però ho va viure com a quelcom natural”	1	20%
	“Solo hemos tenido de momento la muerte de nuestro perro. la visión de ello ha sido muy llevadera y ha entendido que cuando eres viejo llega un momento que dejas de existir y solo quedan los recuerdos”	1	
Categoria 3	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Interès	“El gos de la seva àvia. Preguntava força on estava”	1	20%
	“La primera mort que va experimentar va ser la del seu gat i va mostrar molt interès en saber que passava quan mories”	1	
Categoria 4	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Desconeixement	“Va morir el gos de la seva àvia i no es va adonar ni que faltava”	1	20%
	“Va morir la besàvia quan tenia 2 anys. No en va ser gaire conscient. Nosaltres no vam utilitzar la paraula mort, vam dir que havia marxat de viatge. I sempre li diem que és una estrella que està al cel”	1	
Categoria 5	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Amagar	“Amb dolor emocional perquè vaig optar per amagar el procés de malaltia per por al seu patiment”	1	10%
Categoria 6	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Record	“Era molt petita però quan dibuixa la recorda”	1	10%
Categoria 7	Fragment més representatiu	Freqüència	Percentatge
Consciència	“Va morir l'àvia fa poc, i curiosament, ho ha viscut transmetent-nos molta consciència dels canvis que suposaria en el nostre dia a dia la seva absència”	1	10%

Font: elaboració pròpia